

Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW) KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

Young Agents

Boot, P.; Dietz, F.M.; Stronks, E.; Zwart, W.

published in

Nederlandse Letterkunde
2016

DOI (link to publisher)

[10.5117/NEDLET2016.1.BOOT](https://doi.org/10.5117/NEDLET2016.1.BOOT)

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

CC BY

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Boot, P., Dietz, F. M., Stronks, E., & Zwart, W. (2016). Young Agents: Jonge auteurs op de vroegmoderne boekenmarkt. *Nederlandse Letterkunde*, 21(1), 1-34. <https://doi.org/10.5117/NEDLET2016.1.BOOT>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

pure@knaw.nl

Young Agents¹

Jonge auteurs op de vroegmoderne boekenmarkt

Peter Boot, Feike Dietz, Els Stronks & Willemijn Zwart

NEDLET 21 (1): 1–34

DOI: 10.5117/NEDLET2016.1.BOOT

Abstract

Young Agents: the Young Author's Role on the Dutch Republic's Book Market

In this article, we investigate the role of young authors on the upcoming and flourishing book market of the Dutch Republic (1550-1800), focusing in particular on their 'agency'. By investigating the specific contribution of young authors to this market and by discriminating between roles of young adults and adults, we introduce a new approach to early modern authorship. Combining quantitative digital experiments and qualitative textual analyses, we seek to tease out the dynamic relationship between the young authors' independence, competences, and behaviour on the one hand, and representations, self-images and production figures on the other. The first results of our research reveal that young authors frequently showed themselves indebted to their masters, but also created their own voice, often self-confident and engaged, by appropriating specific genres and topics in new ways. Contrary to what contemporary poetics and well-known forms of (self) reflection suggest, young authors appear to have had a clear, outspoken presence in the Dutch book market which became ever more prominent in both the consumption and production of Dutch books.

Keywords: early modern young authors, production and consumption of Dutch literature, early modern book market, youth agency

1 Inleiding

'Welke twintiger is nu niet bezig met een boek?'² Schrijfster Pauline Bijster, zelf 28 op het moment dat ze deze vraag in 2011 in *HP/De Tijd* stelde,

hanteerde een licht ironische ondertoon. Maar er lijkt een kern van waarheid in haar overdrijving te zitten. Er zijn momenteel veel schrijvers die door zichzelf of door anderen als 'jong' worden aangeprezen of geoormerkt. Die jonge schrijvers manifesteren zich zo luid en duidelijk dat ze als groep zeer aanwezig en zichtbaar zijn. Ze organiseren zich bijvoorbeeld rondom *Das Magazin* en *De Jagers*, en ze trekken in de media aandacht met bijvoorbeeld de oprichting van de uitgeverij *Das Mag*, gebaseerd op onconventionele verdienmodellen en fondsbeheer.³ Maatschappelijke erkenning voor de leeftijdsgroep blijkt uit de speciale BNG-literatuurprijs, bedoeld ter aanmoediging van beginnende auteurs.

Deze aandacht en erkenning gaan vaak hand in hand met een verwachtingspatroon. Jonge auteurs worden geacht iets eigens en opruiends te doen; iets wat hen onderscheidt van oudere generaties schrijvers. Het verwachtingspatroon wordt bijvoorbeeld zichtbaar in uitspraken van uitgevers. Zo sprak Lebowski-uitgever Oscar van Gelderen over een jeugdige 'do it yourself-mentaliteit' die de literatuur van jonge auteurs 'sexy' in plaats van 'stoffig' zou maken.⁴ Ook juryrapporten geven verwachtingspatronen prijs: de jury van de BNG-literatuurprijs nomineerde in 2012 alleen jonge auteurs wier werk 'prikkel, zindert, gromt' en zelfs 'zo nu en dan de tanden [laat] zien', ten koste van jongeren die gedwee en voorzichtig opereerden.⁵

Moderne aandacht voor en verwachtingen van jonge auteurs zijn in verband te brengen met een veel bredere internationale waardering van jeugdigheid in de huidige westerse cultuur. In het veelbesproken boek *Why grow up?* (2014) legde de Amerikaanse filosofe Susan Neiman bloot hoezeer moderne westerse samenlevingen gericht zijn op jeugdige idealen als onbevangenheid en innovatiekracht, ten koste van eigenschappen die horen bij volwassenheid, zoals bedachtzaamheid, kennis van tradities en rijpere geestelijke vermogens.

De huidige tendensen nemen we als vertrekpunt in dit artikel over vroegmoderne jeugdige schrijvers: welke positie hadden jonge auteurs ten opzichte van oudere auteurs op die vroegmoderne boekenmarkt? We veronderstellen met de formulering van deze vraag dat er ook in de vroegmoderne tijd al sprake was van een generatiekloof: een verschil in positie, gedrag en kansen voor mensen van verschillende leeftijdsgroepen. We baseren die veronderstelling op onderzoek naar de opkomst van vroegmoderne jongerenculturen en -identiteiten dat laat zien dat het verschil tussen 'jeugd' en 'ouderdom' steeds zichtbaarder werd in cultuuruitingen.⁶ Mogelijk leidde het bestaan van die kloof tot generatieconflicten en inwortelingsprocessen van jonge auteurs: processen die volgens Bourdieu zelfs

noodzakelijk zijn voor het voortbestaan van het literaire veld.⁷ Het idee dat zo'n generatiestrijd ook al in het verleden bestond, wordt ingegeven door bestaand onderzoek. Zo koppelde Jacqueline Bel in haar onlangs verschenen literatuurgeschiedenis *Bloed en rozen* het streven naar 'onmaatschappelijke kunst' in Noord- en Zuid-Nederland aan het eind van de negentiende eeuw aan generaties jonge auteurs die zich met die kunst tegen de maatschappelijke orde van volwassenen afzetten.⁸ Het optreden van de jonge Tachtigers is veel vaker getypeerd in termen van verzet tegen oudere generaties. In het *Algemeen letterkundig lexicon* lezen we als typering van de Tachtigers bijvoorbeeld: 'Beweging van jonge Nederlandse schrijvers die rond 1880 voor het eerst in de openbaarheid traden met poëzie, proza en kritisch proza, en die zich afzetten tegen de literatuuropvattingen van hun voorgangers.'⁹ Bestaande studies die de jonge Tachtigers als rebels en vernieuwend identificeren, droegen ongetwijfeld bij aan een beeldvorming rond de jonge auteur die vandaag de dag nog steeds doorwerkt.

Toos Streng betoogde in een artikel uit 2001 – waarin zij er in brede zin voor pleitte de factor 'jeugd' te betrekken in het historisch onderzoek naar auteurschap – dat de Tachtigers niet de eersten waren die de spanning tussen jong en volwassen auteurschap zo openlijk en publiekelijk opvoerden en daarmee een eigen identiteit en positie creëerden.¹⁰ Al eerder waren er jonge schrijvers die dankzij een groeiend generatiebewustzijn in eigen genres (poëzie in plaats van proza) van zich lieten horen en die een eigen discours ontwikkelden dat paste bij hun jeugdige levensfase. Volgens Streng was dit een eind-achttiende-eeuwse uitvinding. Zij koppelde die ontwikkeling aan de economische teruggang en hoge werkloosheid waarmee de jeugd rond 1780 te kampen kreeg. Omdat jongeren geen baan konden krijgen, werden ze door omstandigheden gedwongen hun volwassenheid uit te stellen:

Al deze factoren leidden ertoe dat de levensfase tussen kindzijn en volwassenheid in toenemende mate werd gezien als een geheel afzonderlijke fase in het leven, met eigen gedragsregels en eigen waarden.¹¹

In *Worm en donder* – de recentste literatuurgeschiedenis over de achttiende-eeuwse literatuur – schetsten Inger Leemans en Gert-Jan Johannes in de paragraaf 'De jongeman op drift' dat aan het eind van de achttiende eeuw jonge auteurs (zoals Bellamy en Bilderdijk) binnen vriendschappelijke kringen experimenten uitvoerden, geïnspireerd door buitenlandse gevoelige poëten als Young en Hölty. In navolging van buitenlandse voorbeelden gingen jonge Nederlandse auteurs zich op dat moment van oude on-

derscheiden in zowel vorm als inhoud, door 'rijmloze verzen' te maken en een accent te leggen op 'vriendschap' als belangrijkste thema (waar in literatuur van oudere auteurs op dat moment het thema 'gezin' domineerde).¹²

In dit artikel gaan we verder terug in de tijd dan Streng, Leemans en Johannes deden, en bekijken we als eersten de positie van jonge auteurs – tot 28 jaar, de leeftijd waarop men gemiddeld trouwde¹³ – in de vroegmoderne periode (1550-1800). Het is interessant om terug te kijken naar deze periode, waarin de boekenmarkt explosief groeide.¹⁴ Welke rol vervulden jonge schrijvers destijds op die markt? Hadden zij een eigen herkenbaar geluid, profileerden ze zich als onafhankelijke actoren, droegen zij bij aan innovatie en creatieve bloei? Onderzoek naar die vragen kan een bijdrage leveren aan het veel grotere vraagstuk waar historici, kunsthistorici, boekhistorici en letterkundigen zich op dit moment over buigen: wat waren de succesfactoren achter de ongekende perioden van bloei die de creatieve industrie in de Republiek beleefde?¹⁵ We hebben dankzij eerder onderzoek naar marktmechanismen achter de perioden van bloei tussen 1550 en 1800 al wel enige factoren in beeld die de creatieve productie stimuleerden. We weten dat de vraag naar teksten sterk steeg, omdat een goede scholing zorgde voor een relatief hoge graad van geletterdheid in de Republiek.¹⁶ Op dat uitdijende en gedifferentieerde leespubliek werd slim ingespeeld met uitgekiende uitgeversstrategieën, een groeiend genre-aanbod en talrijke internationale contacten en handelsnetwerken van zowel auteurs als uitgevers.¹⁷ Ook is uit onderzoek bekend dat de Nederlandse boekenmarkt in de zeventiende eeuw uitgroeide tot een steeds belangrijker factor in politieke en religieuze ontwikkelingen en debatten: er werden grote stromen pamfletten en gelegenheidsdichten geproduceerd om de discussiecultuur te voeden en de publieke opinie te sturen.¹⁸ Er ontwikkelde zich in de Republiek, kortom, een bloeiende creatieve boekenmarkt die pieken en dalen kende, gedifferentieerd en omvangrijk was, en die een hoge omloopsnelheid bereikte dankzij het slim inhaken op actuele thema's en gebeurtenissen.

Of jeugdige auteurs een rol speelden in het vernieuwen, vergroten en differentiëren van het aanbod en het uitbouwen van innovatieve netwerken, weten we niet: het aandeel van jonge boekproducenten in de ontwikkeling van de boekenmarkt werd nooit eerder specifiek onderzocht. Een zijstapje naar de vroegmoderne schilderkunst laat zien dat dit wel een interessante invalshoek kan zijn. De twee portretten van Rembrandt die onlangs door Frankrijk en Nederland werden aangekocht, zijn het resultaat van een jonge schilder die brak met bestaande tradities in de portretschilder-

derkunst door de burgers Maerten Soolmans en Oopjen Coppit in vol ornaat en volle lengte af te beelden – iets wat tot dan toe alleen bij de adel gebeurde. Dat de twee geportretteerde opdrachtgevers naast heel rijk ook zelf heel jong waren, heeft zeker invloed gehad op de stijl en aanpak die Rembrandt koos.¹⁹ Leverden jonge auteurs mogelijk ook dergelijke onconventionele bijdragen aan de vroegmoderne boekenmarkt?

In eerder onderzoek naar de ontwikkeling van jeugdculturen vinden we aanwijzingen dat de vroegmoderne Republiek in toenemende mate ruimte bood aan jeugdige stemmen en activiteiten. We weten uit historisch en letterkundig onderzoek dat al ver vóór 1780 in de Republiek een jeugdcultuur tot ontwikkeling kwam, juist dankzij de situatie van economische voorspoed. Door de economische bloei trok de Republiek veel jongeren aan, die het zich konden permitteren laat te trouwen,²⁰ en daardoor een lange jeugdperiode doormaakten waarin zij eigen vrijetijdsbestedingen ontplooiden en jeugdige omgangsvormen ontwikkelden: Benjamin Roberts schetste een kleurrijk beeld van vaak rebelse jongeren die interesse en geld hadden voor luxeproducten zoals liedboeken.²¹

Dat bestaande jeugdonderzoek vertrekt vrijwel altijd vanuit het perspectief van de jonge consument: wat werd voor het jonge lezerspubliek geproduceerd? Het belicht de toename van jeugdboeken, de samenstelling van jonge doelpublieken en uitgeversstrategieën om jeugdige lezers aan te spreken.²² Wij nemen de jonge producent als uitgangspunt. Daarmee sluiten we aan bij onderzoek naar de situatie in negentiende-eeuws Engeland van Alexander en McMaster, dat ook vanuit dat punt vertrekt:

we have understood ‘children’s literature’ to be not *by* children but only *for* them – and to be written by almost anyone *but* children. Just as a child could have no rights until his or her status as ‘person’ was established, so the child as creator of culture has been subsumed within the child as mere consumer.²³

Een eerdere test door Els Stronks – gedaan met behulp van een digitale tool waarmee de ontwikkeling van debuutleeftijden in de vroegmoderne periode in beeld gebracht kan worden – wees uit dat dat de gemiddelde leeftijd waarop schrijvers voor het eerst werk in druk lieten verschijnen in de periode 1550-1750 met zeven jaar daalde, van 40 naar 33 jaar.²⁴ Dat duidt op veranderende aandelen in de boekenmarkt die we verder exploreren in dit artikel.

Dit artikel vormt slechts een eerste bijdrage aan het onderzoek naar de positie van jonge auteurs. Het presenteert een analysemodel op basis van de centrale onderzoeksvragen, en enkele proefboringen en tentatieve case

studies die inzicht bieden in de mate waarin en de terreinen waarop jeugdige auteurs van zich lieten horen, in het karakteristieke geluid dat zij verspreidden en in de wijze waarop zij zich verhielden tot oudere en ervarener auteurs. We pretenderen niet dat deze case studies alle dynamieken blootleggen in alle delen van de boekenmarkt en op elk moment van de door ons afgebakende periode van 1550 tot 1800. Het artikel beoogt vooral lijnen uit te zetten voor grootschaliger onderzoek naar jeugdige auteurs op de vroegmoderne boekenmarkt. In dat onderzoek moet, zo menen wij, de jeugdige productie zowel kwantitatief (met digitale middelen) als kwalitatief worden geanalyseerd. In dit artikel laten wij voorbeelden zien van wat de combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve analyses op kan leveren. Ons kwantitatieve onderzoek in paragraaf 3 wijst uit dat jeugdige auteurs bovengemiddeld vaak geëngageerde, actuele thema's aansneden in hun werk, maar laat ook zien hoe moeilijk het is met bestaande gedigitaliseerde bronnen tot representatieve analyses en vergelijkingen te komen. De kwalitatieve case studies in paragraaf 4 richten zich op een ander subthema in het onderzoek naar de positie van jonge auteurs, namelijk leerling-meester-relaties. Uit onze case studies (bewust gespreid in periode, gender en status) blijkt dat jeugdige auteurs zich enerzijds schatplichtig toonden aan de kennis en ervaring van hun geleerde leermeesters, maar tegelijkertijd ruimte ervoeren om zich zelfbewust en onafhankelijk van hen op te stellen.

2 *Youth agency* op de boekenmarkt van de Republiek: bestaand onderzoek en nieuwe vragen

In historisch jeugdonderzoek is tot nu toe meestal een invalshoek gekozen waarbij de jeugd niet als actieve en handelende *agent* centraal stond, maar als consument en veel vaker nog als object. Dat kwam doordat met name bronnen bestudeerd werden waarin niet *door* maar *over* of *voor* de jeugd wordt gesproken, zoals kinderliteratuur, opvoedingstraktaten of egodocumenten waarin volwassenen op latere leeftijd terugblikken op hun kindertijd.²⁵ Wij analyseren de producerende rol van de jeugdige vroegmoderne auteur in dit artikel in termen van *youth agency*. We doen dat in het verlengde van onderzoek naar de moderne jeugd, waarin *youth agency* wordt bestudeerd vanuit verschillende disciplines (onderwijskunde, pedagogiek en criminologie), met als centrale vraag welke mogelijkheden jongeren hebben om zelfstandig te opereren en zo eigen identiteiten en (soms problematisch) gedrag te ontwikkelen.²⁶ In onderzoek naar de historische jeugd begint deze benadering ook terrein te winnen. Kate Chedgzoy, ge-

specialiseerd in Engelse vroegmoderne literatuur, is een van de onderzoekers die een omslag teweegbrachten. Vanuit de overtuiging dat vroegmoderne jongeren ook zelf ‘producers of culture’ zijn, analyseerde zij teksten van hun hand als ‘sources for both the experience and construction of childhood’. Zo probeert zij inzicht te krijgen in de ruimte die de jeugd had om mee vorm te geven aan wat ‘jeugd’ en ‘jeugdigheid’ behelsden.²⁷

De term *agency* wordt in de bestaande onderzoekstraditie gedefinieerd als de ‘ability people have to act on their own behalf.’²⁸ Wij onderscheiden drie aspecten van *agency* die wij definiëren in termen van zelfstandigheid, competentie en gedrag. Al deze aspecten hebben vele facetten: zo kan onder zelfstandigheid gekeken worden naar de economische positie van auteurs (in hoeverre verdiende een auteur zijn of haar brood met schrijven?), maar ook naar intellectuele zelfstandigheid (hoe verhouden jonge auteurs zich tot leermeesters en voorbeelden?). In de proefboring die dit artikel is, verkennen we een aantal facetten, zonder de pretentie van volledigheid. We kruisen de drie aspecten, om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van wat er speelde, met drie niveaus waarnaar we in het onderzoek naar de jeugdige *agency* kunnen kijken: het zelfbeeld van jonge auteurs, het beeld dat de rest van de samenleving van jonge auteurs had, en beschikbare gegevens over productie:

Tabel 1

	zelfstandigheid	competentie	gedrag
zelfbeeld jonge auteurs	in hoeverre beschouwen de jongeren zichzelf als zelfstandige schrijvers?	in hoeverre beschouwen de jongeren zichzelf als vaardige schrijvers?	in hoeverre beschouwen de jongeren zichzelf als actoren op de boekenmarkt?
beeld van jonge auteurs door de maatschappij	in hoeverre beschouwt de maatschappij de jongeren als zelfstandige schrijvers?	in hoeverre beschouwt de maatschappij de jongeren als vaardige schrijvers?	in hoeverre beschouwt de maatschappij de jongeren als actoren op de boekenmarkt?
gegevens over productie	in hoeverre opereren jongeren in werkelijkheid zelfstandig?	in hoeverre zijn de jongeren in werkelijkheid vaardig?	in hoeverre doen de jongeren in werkelijkheid iets anders/eigens?

Deze vragen zijn leidend in het onderzoeksprogramma waarvan we in dit artikel de contouren schetsen.

Dat de ruimte voor jonge auteurs op de vroegmoderne boekenmarkt nog niet eerder op dergelijke wijze is verkend, hangt ongetwijfeld niet alleen samen met het gegeven dat in het jeugdonderzoek het accent lag op consumenten. Ook speelde mee dat onderzoekers een voorkeur hadden

voor het bestuderen van volwassen, voldragen werk van vroegmoderne auteurs. Zij lieten zich hierbij mogelijk, al dan niet bewust, leiden door indertijd heersende poëtica's die een sterke nadruk legden op de autoriteit die voldragen, volwassen auteurs na jarenlange oefening hadden.²⁹ Met onze keuze voor de periode 1550-1800 belanden we in een tijd waarin volgens Streng het (klassieke) poëtische ideaal van de geoefende en dus oudere dichter hoogtij vierde. Naar dat ideaal moest de jonge dichter groeien, door veel te oefenen en door veel kennis te vergaren over de traditie waarin hij moest werken. In *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste* (1650) van Joost van den Vondel (1587-1679) lezen we niet voor niets: 'Natuur baert den Dichter; de Kunst voedt hem op'.³⁰ Pas na een leven lang oefenen en imiteren werd de status van dichter bereikt. De gestage gang door in moeilijkheidsgraad steeds toenemende genres – van de vertaling tot het epos – is noodzakelijk om die status te bereiken. Zeventig jaar na Vondels *Aenleidinge* hadden die idealen nauwelijks aan belang ingeboet: ook *Panpoëticon Batavum* (1720) van Lambert Bidloo (1638-1724) stimuleerde beginnende dichters om zich klassieke modellen eigen te maken, omdat het de enige weg was naar goed onderlegd en rijp dichterschap.³¹ En in 1735 herhaalde de uitgever van Huibert Korneliszoon Poot (1689-1733) de woorden van Vondel: 'dan most de Dichter, van de Natuur dus gevormt, door de Kunst worden opgequeekt, en zyne genegenheit en yver door leerlinge laten breidelen'.³² In deze visie had de dichter langdurig onderwijs nodig om zijn poëtische geest tot bloei te laten komen.

Het bestaande beeld van het vroegmoderne auteursideaal is niet alleen gebaseerd op die schrijvershandleidingen en -poëtica's, maar ook op de vele voorbeelden van auteurs die terugkijkend hun jeugdwerk typeren als minderwaardige en waardeloze vingeroefeningen. Ook die terugblikken bepaalden de voorkeur voor bestudering van het werk van volwassen auteurs. Constantijn Huygens (1596-1687) zette in zijn Latijnse memoires (1629-1631)³³ zijn jonge zelf neer als een pover dichtertje dat niets van waarde voortbracht.³⁴ Wonderkind Hugo de Groot (1583-1645) verontschuldigde zich in 1602 – pas negentien jaar oud – voor zijn tot die tijd verschenen werken: het zouden producten zijn geweest van 'puerilis imprudentia' ('jongensachtige ongepastheden') en 'iuvenilis ardor' ('door jonge leeftijd ingegeven gretigheid').³⁵ Dikwijls wezen auteurs op de technische onvoldragenheid van hun jeugdwerk (Cornelis Sweerts vond zijn jeugdverzen 'ongeregelt')³⁶ en de keuze voor minderwaardige onderwerpen zoals de liefde (Justus de Harduwijn deed op latere leeftijd afstand van het 'Venus ghejanckel' uit zijn jeugd).³⁷ Het gaat hier natuurlijk om een topos – daarvan getuigt wel het feit dat een onconventionele dichter als Matthijs van de

Merwede (ca. 1625-na 1677) er bewust mee kon spelen toen hij schreef dat zijn minnedichten niet wilde vergezellen van de verontschuldiging dat ze slechts jeugdwerk waren.³⁸ Maar dat het topos wel degelijk ook raakte aan de vroegmoderne praktijk blijkt wel uit het voorbeeld van de jong gestorven auteur Bredero (1585-1618), die in de eerste eeuw na zijn dood nauwelijks waardering kende. Die waardering kwam pas later tot volle bloei – zeker in de periode van de Tachtigers, omdat Bredero toen voor jonge dichters als voorbeeld van non-conformisme werd gepresenteerd.³⁹

Is het terecht dat wij de vroegmoderne periode zien als een periode waarin volwassen en geoefend auteurschap meer gewaardeerd werd dan jeugdige capaciteiten? Jansen wees al op het voorbeeld van Petrarca (1304-1374), die er op jonge leeftijd van gruwde slaafs voorbeelden van gevestigde auteurs na te volgen,⁴⁰ en recent onderzoek naar Bidloo's *Panpoëticon Batavum* biedt eveneens aanleiding om het traditionele beeld te bevragen.⁴¹ De selectie van auteurs die Bidloo behandelt in zijn 'literatuurgeschiedenis' bestaat voor een opvallend groot deel uit jonge debutanten, over wie vaak met grote lof gesproken wordt. In die waardering is vindingrijkheid vaak een belangrijke factor – en die vindt Bidloo zowel in het werk van oudere als van jongere auteurs. Daardoor kunnen ook jeugdige auteurs een navolgenswaardig voorbeeld zijn. Zo nodigt Bidloo 'Bataafsche jongelingen' uit om zich te laven aan het 'Rym-geregt' dat Poot op 27-jarige leeftijd publiceerde, overigens zonder zelf noemenswaardige scholing te hebben genoten. Dit wijst zeker niet eenduidig in de richting van een waardering voor jong auteurschap: zo wordt bijvoorbeeld de jong-gedebuteerde Constantijn Huygens juist als volwassen auteur gepresenteerd, ook op de afbeelding waar Bidloo zich op baseert ('dat Silver-hayrig hoofd'), en worden Westerbaens jeugdige puntgedichten te losbandig bevonden. Het is betekenisvol dat volgens het *Panpoëticon Batavum* – dat in het (summiere) onderzoek naar de bron wordt omschreven als zowel een leerdicht voor opkomende dichters als een actieve canonvormer⁴² – jeugdige auteurs en jeugdwerk niet per definitie minderwaardig waren, maar ook een voorbeeld van vernieuwing konden zijn. We kennen meer gevallen waarin volwassen auteurs er blijk van geven het talent van jonge auteurs op eigen waarde te schatten. Zo schrijft de Leuvense hoogleraar Puteanus naar aanleiding van *Spiegel der Eyghen-Kennisse* (1643) dat hij best een testimonium voor de jonge auteur Willem van der Borcht (1621-1668) wil schrijven, maar dat Van der Borcht dat eigenlijk niet nodig heeft omdat deze 'straalt door zijn eigen talent' [suo ingenio luceat].⁴³

De voorbeelden suggereren dat waardering van auteurschap niet altijd louter samenhang met volwassenheid en rijpheid. We zouden daarom niet

alleen oog moeten hebben voor de manier waarop competenties gewaardeerd werden, maar ook meer fundamenteel moeten kijken naar de manier waarop jeugdige capaciteiten benoemd werden. Zijn er voor het omschrijven van jeugdig auteurschap andere termen in omloop dan voor volwassen schrijverschap? En hebben die termen mogelijk betrekking op wat in latere historische fasen typerend is geworden voor jonge auteurs: rebellie en tegendraadsheid?

Daarnaast willen wij met ons analysemodel niet alleen beeldvorming (van zowel maatschappelijke autoriteiten als de jeugd zelf) onderzoeken, maar ook kijken naar de werkelijke productiegegevens van jonge auteurs. We kunnen uit bestaand onderzoek al wel iets afleiden over de activiteit van de producerende jongere op de Nederlandse boekenmarkt. Het is bijvoorbeeld bekend dat het de late twintiger Jan van der Noot (1539?-1595) was die in de tweede helft van de zestiende eeuw de laatste modes impoorteerde uit het buitenland, nadat zij eerder al door de Franse jonge dichtersgroep de Pléiade waren omarmd.⁴⁴ Hoe groot de ruimte voor jongeren was, bleef tot nu toe onduidelijk. Zoals eerste kwantitatieve proefboringen in de volgende paragraaf zullen laten zien, lijkt het erop dat die ruimte groeide en voornamelijk werd gevuld met een geëngageerd geluid.

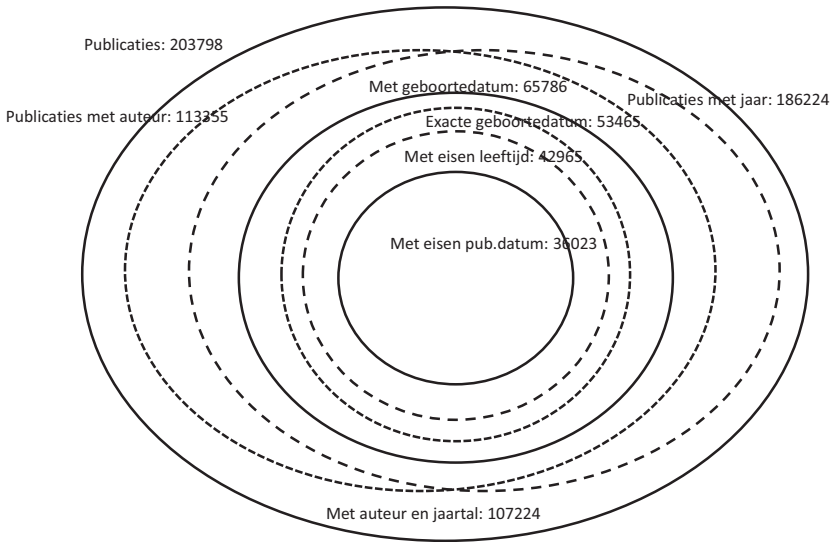
3 Kwantitatief onderzoek naar jonge auteurs: het geëngageerde geluid van de jeugd

Uit een al even genoemde eerdere proefboring van Stronks is gebleken dat het aantal jonge debutanten in de vroegmoderne periode sterk groeide. Deze resultaten waren verkregen op basis van een door de KB beschikbaar gestelde RDF-versie van de STCN. Het dataformaat RDF (Resource Description Framework) maakt vrijere en dus preciezere zoekopdrachten mogelijk dan de bestaande zoektool van de STCN. Voor deze zoekopdrachten wordt gebruikgemaakt van de zoektaal SPARQL.⁴⁵ De RDF-versie van de STCN is een voorbeeld van een algemenere beweging naar 'Linked Open Data', waarbij de inhoud van bestaande databases als data, dus zonder de beperkingen van een zoekinterface, ter beschikking wordt gesteld. Dit schept in de toekomst de mogelijkheid om meerdere gegevenscollecties, die voorheen alleen toegankelijk waren via hun eigen zoekinterfaces, ook gezamenlijk te bevragen.⁴⁶

Voor nu beperkten we ons tot een drietal experimenten met het materiaal. Het eerste experiment geeft een beter beeld van de debuutleeftijden, vervolgens onderzoeken we in het tweede experiment het gebruik van

genres door jongeren en ouderen, en ten slotte kijken we naar de invulling van deze genres door beide categorieën.

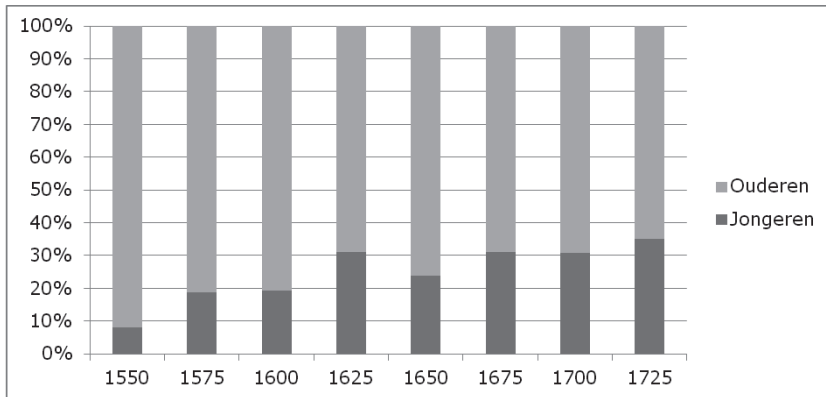
Om onze analyses te kunnen uitvoeren, moesten we het grootste deel van de in totaal 203.798 publicaties uit de STCN negeren. Voor ons waren alleen publicaties bruikbaar waarvan zowel de publicatiedatum als de auteur in de STCN genoemd worden. Van die auteurs moet bovendien het geboortjaar bekend zijn, wat slechts voor ongeveer 6200 van de 14.400 schrijvers opgenomen in de STCN het geval is. Ook filterden we de publicaties uit van auteurs die al voor 1550 overleden waren, om niet bijvoorbeeld een editie van Horatius' *Poetica* als debuut in de dataset op te nemen. Daarmee hielden we voor de analyse nog 36.023 publicaties over (Figuur 1). De resultaten moeten gezien deze beperkingen met de nodige voorzichtigheid worden bekeken.⁴⁷

Figuur 1 De analyses hebben betrekking op een beperkt deel van de STCN. Het diagram toont het aantal publicaties dat voldoet aan de verschillende eisen om bruikbaar te zijn voor onze analyses.

Voor de analyse van de debuutleeftijd maakten we vervolgens nog een verdere selectie, door ons te beperken tot Nederlandstalige teksten in de genres 'Drama', 'Songbooks', 'Occasional writings', en 'Poetry'. Dit verwijderd bijvoorbeeld bestuurlijke publicaties en academische teksten (dissertaties kennen logischerwijs vrijwel uitsluitend jonge auteurs). We hielden zo uiteindelijk 5804 publicaties over. Het beeld dat we op basis daarvan kunnen geven van de leeftijden waarop auteurs tussen 1550 en 1740 debu-

teerden (dat wil zeggen: werk in druk lieten verschijnen), oogt dan als volgt (Figuur 2):

Figuur 2 De verhouding tussen jongere en oudere debutanten in cohorten van 25 jaar, op basis van geboortejaar

In lichtgrijs zien we de auteurs die op latere leeftijd debuteerden (dus boven de 28 jaar), in donkergrijs de auteurs die onder de 28 debuteerden. Ook met deze preciezere dataset nemen we dus een afname waar van de leeftijd waarop auteurs de boekenmarkt betraden. Is dat van de auteurs geboren tussen 1550 en 1560 nog 8% van het totaal, in 1725-1740 is dat gestegen naar 35%. Opvallend is het hoge percentage (31%) van de auteurs van de generatie 1625-1650 dat jong debuteerde. Groottes wees eerder op het opvallend grote aantal huwbare jongeren dat zich juist in die jaren in de Republiek bevond en bij wie lied- en embleemboeken gretig aftrek vonden: had die demografische situatie ook effect op de productie van literatuur? Stimuleerde de grote hoeveelheid jeugdliteratuur die net in die decennia op de markt kwam jongeren misschien om zelf ook werk te gaan produceren?⁴⁸

De interessante vervolgvraag is of jonge auteurs in andere genres publiceerden dan oudere. Dit is de inhoud van ons tweede experiment met behulp van de STCN. We keken naar de Nederlandstalige genres waarin jongeren bovengemiddeld actief waren.⁴⁹ Uit dit overzicht kwam een aantal opvallende resultaten: jongeren bleken zoals verwacht zeer actief in het academische genre (de dissertaties), maar schreven ook opvallend vaak teksten die in de STCN in de categorie ‘Nederlandse geschiedenis’ vallen. Tot die categorie behoren, zo bleek bij inspectie van de titels, vooral pamfletten over toenmalige gebeurtenissen die de makers van de STCN als

'geschiedenis' gelabeld hebben: teksten die de actualiteit weergaven en de publieke opinie vormden. Dat genre lijkt te passen in het beeld van jonge auteurs die met name sociaal geëngageerd werk schreven: de jonge stem was bij tal van maatschappelijke gelegenheden dus duidelijk te horen. Jongeren schreven ook meer poëzie, en waren daarbij vaak actief in het genre van de gelegenhedspoëzie. Opvallend is verder ook het aandeel van jonge auteurs in de dramatische genres. In tegenstelling tot Vondels advies zich pas op latere leeftijd met dit soort verheven genres bezig te houden, tonen de jonge auteurs zich ook hier productieve schrijvers. In termen van zelfstandigheid en competentie zou je kunnen zeggen: jonge auteurs zijn blijkbaar in staat om toneel te maken, en ze zijn zo zelfstandig dat ze hun eigen terrein claimen – een terrein dat oudere auteurs hun niet toebedeelden.

Jonge schrijvers blijken dus bovengemiddeld actief in genres als pamfletten, poëzie en drama. Is het geluid dat zij via die routes produceerden ook afwijkend van dat van oudere collega's? Ons algemene beeld is dat auteurs op jonge leeftijd vaak over de liefde schrijven en later over ernstiger thema's: denk maar aan Luyken die na zijn erotisch getinte *Duytse lier* (1671) een religieuze bekering doormaakte en daarna uitsluitend religieuze emblemen en liederen publiceerde.⁵⁰ Ook is het aantrekkelijk te verwachten dat jonge auteurs vaker schreven over 'jeugdzaken', zoals Zacharias Heyns op 29-jarige leeftijd *Le miroir des escoliers* (1595) publiceerde,⁵¹ en de laat-achttiende-eeuwse jonge auteurs uit *Worm en donder* als Bellamy en Kleyn graag over jeugdige vriendschappen schreven.⁵²

Tijdens haar KB-NIAS-fellowship heeft Stronks al een eerste poging gedaan om de stilistische en inhoudelijke bijzonderheden van teksten voor jongeren via digitale, kwantitatieve methoden in beeld te krijgen. Door middel van het programma Stylo onderzocht zij de karakteristieken van het opkomende jongerenlied uit de vroegmoderne periode. Uit Stronks' analyse bleek dat de nog relatief jonge Amsterdamse drukker Barent Adriaensz. (1558-1619), die met zijn *Nieuw Aemstelredams liedboek* in 1591 een begin maakte met dat typisch Nederlandse aanbod, zijn materiaal voor maar een heel klein deel putte uit al bestaande liederen voor jongeren die her en der verspreid voorkwamen in bundels als het *Antwerps liedboek* uit 1544 en het *Aemstelredams Amoreus lietboek* uit 1589.⁵³ De binnenkort openbaar beschikbare traditieklikker van de Nederlandse Liederbank laat zijn originaliteit zien. Als we de nieuwe liederen uit Adriaensz.' bundel stilistisch vergelijken met de liederen die hij overnam uit de bestaande bundels uit 1544 en 1589, dan zien we dat de liederen uit 1544 en 1589 stilistisch veel meer met elkaar verwant zijn dan met de nieuwe liederen

die Adriaensz. in 1591 produceert. Uit een analyse van meerdere bundels blijkt met behulp van topic model-technieken dat de nieuwe jongerenliederen inhoudelijk duidelijk afwijken van liederen voor volwassenen.⁵⁴ In de liedbundels voor jongeren komen woorden uit het petrarkistische liefdesdiscours veel voor, terwijl in de liederen voor volwassenen woorden domineren die met religie en politiek te maken hebben. De voorzichtige conclusie luidt dat de jongerenliederen een wereld vormden waarin God, politiek en onrust afwezig waren. Het was een fictieve wereld waarin volwassenen en hun preoccupaties niet telden. Geld speelde in die wereld van geliefden wél een rol, want het petrarkistische discours is doorweven met woorden die de liefde typeren in termen van het opmaken van een winst- en verliesrekening: ‘fortuin vinden’, ‘sparen’, ‘rijk’. Deze uitkomst is in overeenstemming met eerdere conclusies van Arie Gelderblom dat het jargon van de geliefden in de vroegmoderne Republiek niet vrij was van economische denkbeelden.⁵⁵

Interessant genoeg wijst onze eerste kwantitatieve analyse van de karakteristieken van werk *door* jongeren in een heel andere richting: de jeugd zelf schreef niet zozeer over de liefde, maar eerder over actuele gebeurtenissen. Dit blijkt uit ons derde experiment, waar we keken naar een van de genres, poëzie, die door jongeren relatief vaker wordt beoefend dan door ouderen. We keken in eerste instantie naar woorden uit de titels. We pasten een *keyword*-analyse toe waarin de voor de titels van jongeren en ouderen meest karakteristieke woorden werden bepaald.⁵⁶ Na een lichte spellingsnormalisatie waren de vijf meest kenmerkende woorden:

Tabel 2 Karakteristieke woorden voor poëzietitels van jongeren en ouderen

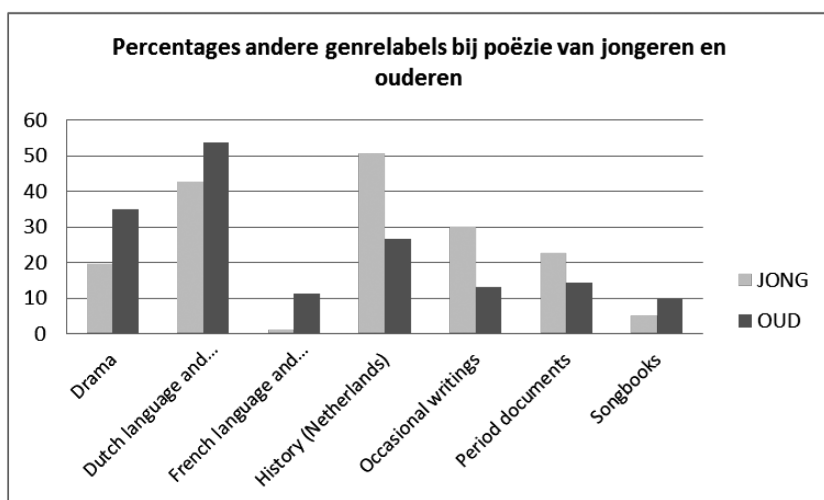
jongeren	ouderen
jare, friso, actionisten, bontgenoten, ter	treurspel, stichtelijke, blijspel, spel, gedichten

‘Jare’ resulteert uit de vele verwijzingen naar actuele gebeurtenissen in de jongerenpoëzie, ‘friso’, ‘actionisten’ en ‘bontgenoten’ zijn woorden die verwijzen naar een paar van die veel bezongen actuele gebeurtenissen, en ‘ter’ resulteert uit het grote aantal gelegenheidsgedichten (‘ter bruiloft’, ‘ter zegetocht’). De kenmerkende woorden voor ouderen geven aan dat bij ouderen poëzie vaak toneelpoëzie is, of (‘gedichten’) vaak bestaat uit bundels met (verzamelde) gedichten; heel anders dus dan de gelegenheidspublicaties van de jongeren.

Terwijl we jongerenpoëzie vaak vooral associëren met liefdesthematiek, suggereren deze steekwoorden eerder een betrokkenheid van jongeren bij de actualiteit. Om dit beeld kwantitatief te onderbouwen analyseren we

welke genrelabels in de STCN gecombineerd met het label poëzie voorkomen.⁵⁷

Figuur 3 geeft het percentage genrelabels die voor jongeren en ouderen het meest voorkomen in combinatie met 'poëzie'. Het genre poëzie blijkt inderdaad door jongeren en ouderen anders te worden ingevuld: ouderen schrijven toneel en andere door de STCN als 'literair' gelabelde teksten (STCN-label 'Dutch language and literature'), jongeren houden zich bezig met actuele gebeurtenissen.

Figuur 3 Percentage van andere genrelabels die voorkomen bij poëzie van jongeren en ouderen

4 Kwalitatief onderzoek naar jonge auteurs: de leerling ontworstelt zich 'met wankele schreden' aan zijn leermeester

Op de vroegmoderne boekenmarkt lijken dus steeds meer jonge debutanten actief te zijn geworden, die aan de ene kant met de productie van dramateksten tegen de normen van de traditionele schrijverspoëtica ingingen, en daarnaast ruimte zagen in een domein van de boekenmarkt dat niet zozeer klassieke geleerdheid vereiste, maar vooral het vermogen om behendig en creatief in te spelen op actuele thema's en snelle trends: de pamfletproductie en gelegenheidspoëzie. Dit patroon roept vragen op over de verhouding tussen jonge debutanten en hun geoefende voorgangers en leermeesters. Vondel had in zijn *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste*

(1650) weliswaar benadrukt dat een ‘roskammer en berijder’ nodig waren om de ‘genegenheit en ijver’ van de jonge schrijver (een ‘ongetoomt paert’) te beteugelen, maar blijkbaar ervoeren jeugdige auteurs zelf ook ruimte om andere wegen in te slaan dan hun temmers – in ieder geval het type temmers dat Vondel voor ogen moet hebben gehad – voorschreven. Wij willen die speelruimte voor jonge auteurs in relatie tot ervaren leermeesters hier verder verkennen door specifiek te kijken naar enkele teksten die jonge debutanten aan hun meesters schreven.

Met het thema ‘leerling-meester-relaties’ bewegen we ons op het veel grotere onderzoeksveld rondom het vroegmoderne beroepsonderwijs. Uit bestaand onderzoek weten we dat in het beroepsonderwijs werd gestreefd naar een balans tussen het sturen en vrijlaten van jongeren, en tussen het inperken en stimuleren van eigen inbreng. Dat schipperen kenmerkte feitelijk de gehele vroegmoderne opvoedings- en onderwijspraktijk.⁵⁸ Met de verspreiding van humanistische pedagogische idealen groeide een geloof in de effectiviteit van een actieve en strakke opvoeding door ervaren leermeesters: flexibele jonge klei moest op tijd worden gekneed, omdat zij zonder ingrijpen in een verkeerde vorm zou uitharden. Maar tegelijkertijd klonk de roep om de ruimte die de jeugd nodig had om talenten te ontwikkelen en op eigen benen te gaan staan. Die aandacht voor eigen ontplooiing en bewegingsvrijheid zien we al bij de humanisten, maar werd alleen maar sterker toen Verlichte opvoedingsideeën vanaf de achttiende eeuw opgang maakten.⁵⁹

Specifiek met het oog op het beroepsonderwijs kende de Republiek een georganiseerd gildensysteem waarin jongeren onder de vleugels van hun meester een vak leerden, totdat zij zich met de meesterproef formeel losmaakten van hun leidsman en op eigen benen konden staan. Tot voor kort dachten we dat zo’n leertijd een gefaseerd traject was waarin gezellen pas gaandeweg de verantwoordelijk kregen om mee te draaien binnen het bedrijf,⁶⁰ maar recent onderzoek laat zien dat leren en actief meewerken veelal van het begin af aan gecombineerd werden, zodat sturing krijgen en zelfstandig opereren voortdurend hand in hand gingen.⁶¹

Het schrijversvak had – zoals dat vandaag de dag in Nederland nog steeds het geval is – geen helder georganiseerde leertijd waarin dichters zich bonden aan en weer losmaakten van leermeesters. Op de Latijnse scholen oefende de jeugd zich wel in het schrijven, maar daarbij lag het accent sterk op het overschrijven en nadoen. Leerling Pieter Teding van Berkhout (1643-1713), zo weten we dankzij zijn overgeleverde schoolschrift en het onderzoek dat Frank van Westrienen daarnaar verrichtte, pronkte met ‘geleende sier’ en creëerde geen eigen teksten.⁶² De prominentste ge-

institutionaliseerde scholingscentra voor jonge schrijvers waren ongetwijfeld de rederijderskamers. Rederijderskamers kenden veel jonge leden,⁶³ die dikwijls werden getraind via schrijfoefeningen – het overschrijven van toneelstukken en het maken van eigen refrainen – en daarbij ook regelmatig begeleiding kregen van (school)meesters.⁶⁴ Rederijderskamers kenden de sociale rollen van meester (meestal ‘factor’) en leerling, die in de loop van de tijd ook verder werden geformaliseerd. Maar terwijl bijvoorbeeld in Duitsland schrijversgilden bestonden met gefaseerde leertrajecten onder de hoede van *Meistersinger* en een meesterproef ter afsluiting, bestonden er in Nederlandse rederijderskamers geen formele leerperiodes met verschillende stadia en ook geen formele hiërarchie tussen leermeesters en leerlingen.⁶⁵ ‘Meester’ of ‘factor’ was überhaupt geen formele functie en titel in de rederijderskamers: het was een rol die door talentvolle schrijvers ook al op jonge leeftijd ingevuld kon worden.⁶⁶

In een meer informele vorm bestonden er in het veld wel relaties tussen ervaren en jonge dichters die gelijkenis vertonen met de verhouding tussen leermeesters en hun gezellen. Van het bestaan ervan getuigen bijvoorbeeld de teksten waarin ervaren auteurs jonge dichters coachten. Bekend is de brief die Hendrik Laurenszoon Spiegel (1549-1612) in 1602 schreef aan zijn twintigjarige pupil Pieter Cornelisz. Hooft (1581-1647).⁶⁷ In de editie van Van Tricht wordt gesproken van een ‘vaderlijke brief’, waarin Spiegel Hooft wees op zijn enorme potentieel (‘ghij hebt een wonder vruchtbare akker des verstands’⁶⁸), maar ook op de weg die hij nog af moest leggen om zijn vermogens optimaal tot bloei te brengen (‘ghij en hebt op slevens wegh zo lang niet ghewandelt’⁶⁹). Spiegel behoedde Hooft met name voor de genotzucht die zijn akker met onkruid zou kunnen overwoekeren: ‘koondij den grond van lustzoekings ja lustvolginghs behindring, ghauw naspueren, ghij zult meer lust ghenieten ende zaligher leven’.⁷⁰ In de slotpassage van zijn brief wees Spiegel, onder verwijzing naar Seneca, op het belang van vriendschap bij de verwerving van zelfkennis en deugdzaamheid. Met deze woorden bood hij zijn pupil aan om de vriend te zijn die zijn leerweg zou begeleiden.

Zo’n brief als deze geeft inzicht in het type relatie dat leermeesters en dichtende pupillen konden aangaan: leermeester Spiegel probeerde zijn jongeling te stimuleren door zowel complimenten te geven als leerpunten aan te reiken, en stelde zichzelf eerder op als coachende vriend dan als een leidersfiguur die de leerling het strijdperk van de dichtkunst inleidde. Die opstelling kon Hooft vermoedelijk bekoren, want het ons overgeleverde afschrift van de brief bevat enkele aantekeningen van Hooft die wijzen op een actieve verwerking van Spiegels lessen: in de marge tekende hij bij-

voorbeeld de exacte plaats op in Montaignes *Essais* waarnaar Spiegel verwees.⁷¹ Zo zien we iets van de jonge auteur als *agent* in de leermeester-gezel-relatie, maar meer dan een glimp is het niet. Helaas bleef een antwoordbrief van Hooft aan Spiegel uit, en weten we dus niet hoe afhankelijk Hooft zich toonde ten aanzien van Spiegels morele en tekstuele adviezen.

Gelukkig zijn er ook wel teksten bewaard gebleven die jonge dichters zelf schreven aan of over hun leermeester. Als we die teksten erbij pakken, blijkt al snel dat de mate waarin jonge auteurs zich schatplichtig achtten aan oudere leermeesters sterk kon variëren. Wie de loftrompet stak over zijn oude meester, zette vaak het rijpe, klassieke dichtersgeluid op een voetstuk en presenteerde zo impliciet de jonge, onervaren stem als minderwaardig.

Maar het streven om de rijpe expert te evenaren kon ook omslaan in een poging hem te overtreffen of tegen te spreken. Zo kunnen teksten van jonge dichters aan leermeesters soms ook gezien worden als uitingen van de wedijver tussen een oude en jonge stem: de jongeling probeert met een zelfstandig en eigen geluid de oude voorganger te overschreeuwen. Zo'n zelfbewust optreden kenmerkte Hugo de Groot, zo liet Harm-Jan van Dam eerder al zien: De Groot prees op twintigjarige leeftijd weliswaar de oude leermeester Janus Dousa (1545-1604) via een drempeldicht bij zijn *Echo* (1603), maar deed twee jaar daarvoor ook een vrij onbescheiden poging om Dousa's berijmde *Annalen* te overtreffen met het gedicht *Mirabilia* over Nieuwpoort.⁷² In zijn edities van klassieke teksten sprak hij bovendien regelmatig leermeester Scaliger (1540-1609) tegen – nooit zonder respect en tact, maar wel steeds in de overtuiging het beter te weten en in staat te zijn al op jonge leeftijd goed zelfstandig te denken.⁷³

Ook weten we op basis van bestaand onderzoek dat de jonge Constan-tijn Huygens kritisch was over zijn leermeesters Janus Dousa en Daniel Heinsius (1580-1655). Hij schreef dat zijn meester Dousa 'onzinnige onzin en zulke flauwe flauwiteiten produceerde wanneer hij zich bediende van zijn moedertaal, om van andere volkstalen maar te zwijgen'.⁷⁴ Tegelijkertijd vereerde hij, verblijvend als twintiger in Engeland, Heinsius met het strofische gedicht *D'uytlandige herder*, waarin hij hem verzocht het voortouw te nemen in een lofzang die hij onmogelijk zelfstandig aan kon van-gen.⁷⁵

Dit soort voorbeelden laat zien dat jonge auteurs vaak een meester-gezel-verhouding ervoeren ten opzichte van oudere en ervarener leermeesters, die zij nodig hadden om een geoefende stem te ontwikkelen, maar die ook de verspreiding van een eigen jeugdig geluid kon belemmeren. De jongeren die we hier het meest zelfbewust zagen opereren, waren afkom-

stig uit hoge, ontwikkelde families voor wie de intellectuele wegen veelal uitgestippeld waren. De Groot en Huygens konden het zich vermoedelijk gemakkelijker veroorloven om een zelfstandig geluid te laten horen dan beginnelingen uit andere sociale milieus. Om verder grip te krijgen op hoe jonge auteurs een evenwicht zochten tussen schatplichtigheid en zelfstandigheid en te zien hoeveel ruimte zij hadden om als nieuwe generatie een eigen geluid te laten horen, zoomen we hier in op enkele teksten van jonge auteurs die zo'n vanzelfsprekende reputatie niet hadden.

Een voorbeeld van zo'n jonge auteur is de vrouwelijke schrijfster Juliana Cornelia de Lannoy (1738-1782). Zij was 25 jaar toen ze 'Aan Aristus' schreef:⁷⁶ een gedicht gericht aan haar leermeester Adamus Christianus Schonck (1731-1775), de niet eens zo veel oudere rector van de Latijnse school in Breda, die haar de theorie en praktijk van de taal- en dichtkunde onderwezen had.⁷⁷ In haar studie over De Lannoy – met de veelzeggende ondertitel *Ambitieux, vrijmoedig en gevat* – haalt Pim van Oostrum De Lannoys gedicht aan Aristus regelmatig aan, als de tekst waarin ze vastbesloten en enigszins provocatief als vrouw haar keuze voor het dichterschap had geopenbaard:⁷⁸ 'Applaus van intimi is plezierig, maar De Lannoy wil meer. Zij streeft doelbewust naar publieke erkenning als dichteres, wil met eigen treurspelen de top van de Parnas bereiken en net als mannen *onsterfelijke* eer verwerven.'⁷⁹ Haar toon was 'uitdagend', zo stelde Van Oostrum onder verwijzing naar de openingsregels van het gedicht: 'Aristus, 't is gedaan, wat ook 't vooroordeel zegg', / Ik doe der dichtkunst hulde en spoed mij straks op weg.'⁸⁰

Wij willen niets afdoen aan de constatering dat de jonge De Lannoy zich in 'Aan Aristus' zelfbewust en ambitieus presenteert, maar menen dat haar geluid meerduidiger is dan dat. De doelgerichte, ijverige jongedame die zij nu is, staat namelijk in contrast met de luie en zoekende persoon die zij voorheen was. Haar oude ik was niet uit bed te slaan; de nieuwe ik hoeft men 'voortaan des morgens niet te wekken'.⁸¹ En terwijl de oude ik 'dwaalde als op den tast', heeft de nieuwe ik haar bestemming gevonden: 'nu streef ik rustig voort'.⁸² Voor die persoonlijke ontwikkeling is maar één oorzaak te geven: zij vond Aristus als haar 'geleide in dien gewenschten oord'.⁸³ De Lannoy toont zich dus weliswaar besluitvaardig ('t Besluit is dan gevormd'⁸⁴), vol 'ijver' en 'rijmlust',⁸⁵ en gericht op 'eeuwige eer', 'onsterfelijkheid' en 'glorie'⁸⁶ – maar dat alles is slechts mogelijk dankzij Aristus als leidsman en leermeester: 'gij zelf ontvonckt mijn moed en spoort mijn ijver aan'.⁸⁷ Aristus is de man die ze nodig heeft om haar vrouwelijkheid achter zich te laten en de uitdaging van het mannelijke dichterschap aan te gaan: door hem ziet ze niet meer om naar mode,

muziek en borduurwerken,⁸⁸ en heeft ze de voor vrouwen zo kenmerkende wispelturigheid kunnen inruilen voor een gefocust en onbewogen streven naar roem: 'nu streef ik *rustig* voort' [cursivering auteurs].⁸⁹

Maar ook al heeft ze veel van haar vrouwelijkheid achter zich kunnen laten en nieuwe mannelijke kracht kunnen verwerven: zij blijft behoren tot het 'zwak geslacht'.⁹⁰ Als ze stelt dat ze met haar ambitieniveau 'wat veel' waagt in verhouding tot haar 'geringe krachten',⁹¹ is ze ironisch maar serieus tegelijk: ze realiseert zich volledig afhankelijk te zijn van leidsman Aristus. Zij plaatst zichzelf tegenover Aristus: hij is degene die met 'zuivre galmen' en nieuwe gezangen alle oren verrukt,⁹² terwijl zij slechts aan de leiband en wankelend de weg naar de eeuwige eer kan afleggen: 'Maar ik, die op Parnas nog aan de leiband ga / ik spoed maar zachtjes voort met wankelende schreden'.⁹³ De expliciete loftuitingen aan het adres van Aristus ('gij, wie de Zanggodinnen / zo mild begunstigen, zo tederlijk beminnen')⁹⁴ gaan gepaard met haar expliciete verzoek, gesteld in de gebiedende wijs en omkleed met metaforen, haar te blijven leiden en voor gevaren te behoeden: 'Met welk een zorg ik ook de vaart beschouw van 't strand, / bestier gij slechts mijn hulk, en 'k steek gerust van land. / Wijs mij de klippen aan, nog voor mijn oog verborgen, / mijn zangster rust op u, wil voor haar glorie zorgen'.⁹⁵

Zo toont De Lannoy zich dus direct afhankelijk van leermeester Aristus, en kan zij alleen dankzij die afhankelijkheidsrelatie een zekere mate van onafhankelijk dichterschap bereiken. Met Aristus als leermeester voelt zij zich in staat eerdere generaties te overtreffen en een nieuw geluid te laten horen. Schijnbaar hemelt ze eerdere generaties auteurs op ('Hoe lieflijk is het lot dier dicht'ren niet geweest, / die in ons Nederland in vorige eeuwen bloeiden!') om vervolgens over te gaan op kritiek op hun metrumvulsels en stoplappen, en dan de tegenstelling met haar tijd te laten zien, waarin men in de kunst niet meer wekomt met dat soort oplossingen.⁹⁶ Juist en alleen dankzij Aristus' onderwijs en sturing kan zij zich losmaken van die traditie en eeuwige roem nastreven.

De Lannoy laat in 'Aan Aristus', kortom, zien dat zij een ambitieus en beloftevol schrijver is, maar vooral ook dat haar ontluikende schrijverschap volledig afhankelijk van Schonck is: zonder de leiband van haar ervaren leermeester zal ze de Helicon niet bereiken. Deze tegenstelling uit zich onder meer in de spanning tussen de woordvelden rust/kalmte en snelheid/haast: De Lannoy streeft in het kielzog van haar meester naar rust en onbewogenheid, maar blijft ook onrustig, zoekend en voorzichtig. Paradoxale zinnen als 'ik spoed maar zachtjes voort' geven uiting aan die onophoudelijke strijd tussen afhankelijkheid en zelfstandigheid.

Een andere jonge auteur die worstelde met zijn (on)afhankelijkheid is Reyer Anso (1626-1669): een doopsgezinde met Noorse wortels. In zijn 21ste levensjaar onderging Reyer Anso de volwassendoop bij de doopsgezinde kerk en publiceerde hij de *Martelkroon* (1646), waarin hij het leven en lijden van Sint Steven beschrijft.⁹⁷ In een opdrachttekst bood hij zijn werk aan aan zijn leermeester Adriaan Iunius (?-1670), de rector van de Latijnse school aan de Nieuwe Zijde in Amsterdam. Leermeester Iunius wordt door Anso als een 'Hooghgeleerde Heere' onthaald,⁹⁸ die deze *Martelkroon* ontvangt als dank voor de 'geleerde lessen' die hem 'zo krachtig ingescherpt' zijn.⁹⁹ Ook in meer algemene zin spreekt uit de tekst een grote waardering voor wijsheid, van bijvoorbeeld Socrates, en ook voor 'outheit' en 'standvastigheyt', waar de heilige Steven zo'n mooi voorbeeld van is.¹⁰⁰ Op die manier lijkt de tekst het 'oude schrijverschap' van de meester boven het 'jonge schrijverschap' van hemzelf te plaatsen. Die tegenstelling wordt echter gecompliceerd door de aanwezigheid van een derde factor in het verhaal: God. De schrijver die de lauwerkrans verdient, is volgens Anso de schrijver die door God geïnspireerd is: wiens 'tong, door Goddelijke drift, beroert is geweest', zodat hij een 'hemelsch geluyt' kon verspreiden.¹⁰¹ Zo'n schrijver is Socrates, aan wie Anso de openingszinnen wijdt:

De wijze Socrates zeydt, dat een ziel dan eerst gelukkig uyt haar lichaam verhuyst; wenze te voeren, door het bevljtigen der wijsheydt, de wetenschap van wel te sterven betracht: en door versmading des werelts, en liefde en bespiegeling van 't eeuwige haar gewendt buyten haar lichaam te verkeeren.¹⁰²

Dit fragment kan binnen de thematiek van de tekst gekoppeld worden aan de heilige Steven, de martelaar wiens ziel zonder problemen zijn lichaam kon loslaten, omdat hij het eeuwige (goddelijke) boven het wereldse stelde. Maar het fragment is ook te lezen als een metafoor voor hoe Anso zich als leerling los kan maken van zijn leermeester, omdat hij dankzij zijn goddelijke inspiratie op eigen benen kan staan en tot de eeuwige roem van het schrijverschap toe kan treden.

Hiermee stelt Anso zich veel onafhankelijker op van zijn leraar dan De Lannoy: hij schrijft niet dankzij bemoediging en steun van zijn leermeester, maar omdat hij via de 'martelstof' door God geïnspireerd is geraakt en zo de 'zanglust' werd opgewekt. Die schatplichtigheid creëert feitelijk wel een nieuwe afhankelijkheid, namelijk van God, die noodt tot bescheidenheid. Anso's veelvuldig gebruik van het *pluralis modestiae* ('zoo wy met opmerk beschouwen, moeten wy bekennen'¹⁰³) en de verontschuldigungen over eigen niet-bijbelse toevoegingen zijn te beschouwingen als uitingen van

discretie. Ook waakt hij ervoor om een streven naar eeuwige roem uit te spreken, zoals De Lannoy dat wel doet: martelaars kiezen het pad van de 'eeuwige zaligheid', maar of dat voor hem als schrijver geldt, laat hij in het midden.¹⁰⁴

En toch spreekt hier, hoe bescheiden ook, een jonge dichter met een eigen geluid: hij presenteert een visie op goed (namelijk door God geïnspireerd) schrijverschap en plaatst zichzelf in die traditie. Bovendien beschouwt hij bestaande bronnen over Sint Steven kritisch en spreidt hij zijn kennis tentoon via citaten en beroemde zinspreuken. Veelzeggend is met name dat hij gaandeweg steeds meer in het enkelvoud over zichzelf spreekt, precies op die momenten waarop hij naar zichzelf verwijst als schepper van een werk: 'mijn zanglust', 'ik heb veel ingebracht', 'ik (...) offer', 'ik zeg', 'mij gedreven' (mijn drijfveer), 'mijn gemoed'. Op die momenten zien we een jonge schrijver ruimte creëren voor zijn persoonlijke drijfveren en activiteiten. En zo toont Anslo zich in zijn leermeestertekst een aardig zelfbewust auteur: losgemaakt van zijn hooggewaardeerde leermeester en dankzij de inspiratie van God brengt hij een eigen – weliswaar bescheiden – geluid ten gehore.

Waar de kwantitatieve analyses in de vorige paragraaf een groeiende groep jonge debutanten in beeld brachten die zich zelfbewust profileerden door zich het hoge dramagenre toe te eigenen en een geëngageerde stem te laten horen, blijkt uit de analyse van diverse leerling-meester-relaties dat jonge auteurs zich tegelijkertijd óók neerzetten als beginnelingen die de kunde en voorbeeldfunctie van voorgangers nodig hadden om een volleerd schrijver te kunnen worden. We zien jongeren zoeken naar een balans tussen afhankelijkheid en zelfstandigheid – en die balans kon, mede afhankelijk van iemands sociale positie, voor iedereen anders uitpakken.

5 Conclusie

Wat kunnen we na deze omzwervingen zeggen over de positie van jonge auteurs op de succesvolle vroegmoderne boekenmarkt, die uitblonk in omvang en gedifferentieerdheid van de productie, en die behendig wist in te spelen op actuele thema's? Dit is nog niet het moment voor conclusies, bijvoorbeeld omdat we slechts enkele case studies presenteerden die in tijd ver uit elkaar liggen, en nog niet inhoudelijk keken naar de genres die in de kwantitatieve analyses belangrijk bleken, zoals pamfletten en gelegenhedspoëzie.

Desondanks heeft de eerste poging om de centrale onderzoeksvraag te

beantwoorden wel een aantal inzichten opgeleverd. Het klassieke poëtische ideaal van de geleerde, geoefende dichter stimuleerde enerzijds leertrajecten waaraan jongeren zich niet zomaar konden ontworstelen: dat bleek wel uit teksten aan leermeesters waarin zij zich dikwijls behoorlijk afhankelijk en volgzaam opstelden. Tegelijkertijd was er ook ruimte voor zelfprofilering – en soms zelfs verzet tegen de norm. Steeds meer auteurs debuteerden jong, en soms deden zij dat zelfbewust via een genre dat bij uitstek gold als het terrein van gevestigde volwassenen: het drama. Ook lijkt het erop dat de jonge auteurs zich in toenemende mate ontwikkelden tot een groep met een kenmerkend eigen geluid. Zij lieten een geëngageerde stem horen in de actuele gelegenheidsgedichten en opiniërende pamfletten die op grote schaal werden geproduceerd en inhaakten op snel wisselende trends. Daarmee eigenden de jongeren zich een terrein toe dat cruciaal lijkt te zijn geweest voor het commerciële succes en de explosieve groei van de vroegmoderne boekenmarkt. Beschikten jonge *agents* wellicht bij uitstek over de creativiteit en behendigheid die nodig waren op dat terrein van de productie? Of hielden oudere auteurs zich verre van deze actuele genres die niet bijdroegen aan hun reputatie als schrijver, en maakten jongeren van die terughoudendheid gebruik? Hier is meer onderzoek nodig.

In dit artikel hebben wij specifiek gekeken naar debuutleeftijden, genres die jonge auteurs beoefenden en leerling-meester-relaties. We zien deze proefboringen als aanzet tot een groter onderzoek over vroegmoderne jonge auteurs. In dat grotere onderzoek kunnen we onze constateringën toetsen en aanscherpen. Zo valt nader te bezien in hoeverre De Lannoys relatief afhankelijke opstelling gekleurd werd door haar vrouw-zijn. Bestaand onderzoek naar vrouwelijke schrijfsters suggereert dat zij over de hele linie een meer bescheiden zelfpresentatie hadden.¹⁰⁵

Ook willen we extra thema's aansnijden die binnen het bestek van dit artikel nog geen ruimte hebben gekregen. Een voorbeeld van zo'n thema dat in het vervolg aandacht verdient, is de netwerkvorming van jonge auteurs – in, maar zeker ook buiten het Nederlandse taalgebied. Uit het onderzoek naar schrijvende vrouwen is gebleken dat de vorming van eigen netwerken een belangrijke voorwaarde was om toegang tot de boekenmarkt te krijgen.¹⁰⁶ Hebben ook jongeren eigen netwerken opgebouwd en daarmee hun deelname aan de schrijverswereld mogelijk gemaakt? Lee-mans en Johannes wezen erop dat laat-achttiende-eeuwse jonge auteurs veelal in jeugdige vriendenkringen functioneerden.¹⁰⁷ Maar het verschijnsel van jeugdige schrijversnetwerken lijkt ook al in eerdere periodes te bestaan. Zo lijken rederijkerskamers veel schrijvende jongeren te hebben

aangetrokken: uit de berekeningen van Arjan van Dixhoorn blijkt dat in Haarlemse en Amsterdamse kamers een derde van de leden van wie we de leeftijd kunnen traceren jonger dan 25 jaar was, en nog eens een derde jonger dan 35. Het waren ook vaak, zo betoogde Van Dixhoorn, juist die jeugdige leden van de rederijderskamers die als schrijver actief waren.¹⁰⁸

Behalve met andere jongeren gingen jeugdige auteurs vaak ook banden aan met meer gevestigde namen om hun positie te verstevigen, hun kunde te vergroten of hun mecenaat veilig te stellen. Zo zocht de jonge Adriaan Spinniker (1676-1754) aansluiting bij Jan Luyken (1649-1712): als jonge twintiger publiceerde hij met vijftiger Luyken een vertaling van *The mothers legacie, to her unborn child*, dat Elizabeth Jocelyns publiceerde in het jaar dat zij 29 werd.¹⁰⁹ De 21-jarige Leidse student Vincent Fabricius (1612-1667) uit Denemarken droeg enkele gedichten uit zijn bundel *Poematum juveniliium* (1633) op aan zijn oudere vriend Constantijn Huygens en zijn Leidse docent Daniel Heinsius, terwijl ook drempeldichten van Heinsius en Huygens werden opgenomen in het voorwerk van dezelfde bundel.¹¹⁰ Via de analyse van lofdichten, drempeldichten en gelegenheidsgedichten willen we grip krijgen op het karakter van productienetwerken waarin jongeren opereerden en onderzoeken of dat karakter in de loop van de vroegmoderne periode gaat verschuiven. Hierbij verdient ook de internationale context, die we hier buiten beschouwing lieten, aandacht: welke rol speelden de vele internationale contacten van studenten van binnen en buiten de Republiek, en het internationale netwerk zoals Fabricius dat had in de publicatie van jeugdwerk in de Republiek?

Ook topoi rondom jong (en volwassen) auteurschap willen we in het onderzoek betrekken. Een voorbeeld van zo'n topos is de oudere auteur die zijn jeugdwerk op latere leeftijd afdoet als zondig en kwalitatief inferieur. Wat zijn de precieze invullingen van dat topos; hoe alomtegenwoordig was het en welke variatie vertoonde de reflectie op jeugdwerk in de loop der tijd? Streng betoogde dat negentiende-eeuwse schrijvers voor het eerst een discours ontwikkelden om hun *rite de passage* van jongelingschap naar volwassenheid te beschrijven,¹¹¹ maar de seizoenenmetaforiek die iemand als Johannes Knepelhout (1814-1885) daartoe inzette, werd bijvoorbeeld ook al gebruikt door Cornelis Sweerts (1669-1742) in de late zeventiende eeuw. In opdracht bij zijn *Mengeldichten en zinnebeelden* (1694), gepubliceerd toen Sweerts 25 was, presenteerde hij de ontwikkeling van de prille jeugd naar rijpe volwassenheid als de natuurlijke overgang van lente naar zomer:

Werden deze Mengelzangen en Zinnebeelden, als de Eerstelingen van myne Lente, met schuldige eerbiedigheid opgedragen: Indien de stralen van syn Ed^s. gunste my beschynen, verhoop ik dat de Zomer van myn tyd beter vruchten zal voortbrengen dan deze eerst uitkomende teekens beloven¹¹²

Mogelijk zijn we hier een topos op het spoor dat al veel langer werd gebruikt om over auteurschap te praten: uitbreiding van dit onderzoek naar de middeleeuwse en zelfs klassieke periode is daarom gewenst.

Voortbouwend hierop willen we ook aandacht hebben voor de ontwikkeling binnen oeuvres van auteurs die zowel in hun jeugdijaren als op latere leeftijd actief zijn: gaan zij naarmate hun leeftijd toeneemt anders schrijven, over andere thema's en in andere genres? Ook hopen we vast te stellen of inhoudelijke en stilistische kenmerken van het werk van jeugdige auteurs in de loop van de tijd ook werden overgenomen door oudere schrijvers, zoals het onderzoek van Streng voor de negentiende eeuw uitwees dat de dichtertaal van jeugdige auteurs in de loop der tijd steeds meer *mainstream* werd.¹¹³

Tot slot hopen we in de toekomst het onderzoeksterrein te verbreden door ook andere jonge boekproducenten mee te nemen, zoals uitgevers of mecenasen. Het is bijvoorbeeld bekend dat het een jonge uitgever was die aan het eind van de zestiende eeuw de basis legde voor een van de meest succesvolste zeventiende-eeuwse genres, het jongerenliedboek.¹¹⁴ Waren het vaker jonge uitgevers die nieuwe genres lanceerden? Uit bestaand onderzoek weten we bovendien dat moderne uitgevers in het opsporen van nieuw en jong talent een belangrijke missie zien.¹¹⁵ Was dat in de vroegmoderne tijd ook zo, en werd die missie sterker gevoeld door uitgevers die zelf nog jong waren?

Voor de beantwoording van onze vragen zijn zowel kwalitatieve case studies als kwantitatieve, digitale analyses nodig. De digitale analyses die we in dit artikel presenteerden, vertonen vele haken en ogen door de vaak beperkte beschikbaarheid van zowel data als zoektools. Wij hopen dat het in de nabije toekomst mogelijk wordt om betrouwbaardere analyses uit te voeren, als de RDF-versie van de STCN verder wordt opgewerkt en meer gegevensverzamelingen als RDF beschikbaar komen. Ook willen we andere digitale analysetools inzetten om jeugdige stemmen bloot te leggen: als er via Nederlab steeds meer doorzoekbare teksten beschikbaar komen, kunnen met behulp van programma's als Stylo en hulpmiddelen voor *topic modeling* stilistische en inhoudelijke kenmerken van jeugdwerk verder worden blootgelegd.

Dat schrijvende *young agents* in de Republiek een herkenbare rol speel-

den op de boekenmarkt, en daarmee een specifiek aandeel hadden in de *booming business* van de creatieve industrie van de Republiek, is in dit eerste onderzoek wel duidelijk geworden. Jongeren vormden niet alleen door hun koopgedrag een aanjager van die industrie. Ze waren de afnemers van de duizenden lied- en embleemboekjes, en waren mogelijk ook vaak in schouwburgen te vinden om toneelvoorstellingen te bekijken. Maar ze produceerden voor die industrie ook een bepaald type producten, vanuit een zeker besef van de eigen waarde en onder toezicht van de volwassenen. In vervolgonderzoek hopen we de eigenheid en kwantitatieve betekenis van deze *young agents* verder op waarde te schatten.

Noten

1. Met veel dank aan de anonieme referenten voor hun waardevolle suggesties en correcties.
2. Bijster (2011), 18.
3. Zie: <http://dasmag.nl/tijdschrift>, <http://shop.dasmag.nl>. Zie voor de media-aandacht bijvoorbeeld het artikel 'Op welke auteurs onder de 30 moeten we letten?' (Fortuin (2013)), waarbij het 'we' in dit titel suggereert dat ook niet-leeftijdsgenoten de jonge garde als groep erkennen en in het oog (moeten) houden.
4. Bijster (2011), 21-22.
5. Kort (2013).
6. Startschot voor dit onderzoek werd gegeven in door de Franse antropoloog Philippe Ariès; zie voor een recente stand van zaken in dit onderzoeksveld Frijhoff (2012) en Roberts (2012).
7. In de parafraze van De Glas: 'According to Bourdieu it is essential that there is a constant struggle between the existing generation of authors and an upcoming younger one. This struggle is a crucial factor in the functioning of the literary field as such. According to Bourdieu, authors do not build up artistic reputations as the consequence of a kind of inborn, inherent talent. Instead, Bourdieu understands an artistic reputation as the outcome of constant efforts to take the most favourable position in the literary field.' De Glas (2009), 89.
8. Bel (2015), 22.
9. Van Bork e.a. (2012-2014).
10. Streng (2001).
11. Streng (2001), 28.
12. Leemans & Johannes (2013), 531-539.
13. Het huwelijk werd gezien als de overgang naar de volwassen leeftijd. We baseren deze grens op Haks (1985) die grofweg tussen 25 en 30 aanhoudt, Grootes (1987), 77 die 25 tot 26 jaar aanhoudt voor vroege zeventiende eeuw en stijging signaleert later in de eeuw en Roberts (2012), 38 die 25 jaar als gemiddelde aanhoudt maar ook 28,5 noemt als gemiddelde leeftijd van de elitaire jongemannen die hij zelf bespreekt.
14. Buringh & Van Zanden (2009).
15. In 2015 diende een consortium van vertegenwoordigers van deze disciplines onder de titel Golden Agents een aanvraag in voor een NWO-groot-project dat deze vraag cen-

traal zet, en hoopt te beantwoorden door digitale gegevens over productie en consumptie in de creatieve industrie doorzoekbaar te maken op patronen van samenhang tussen die twee. Het beoordelingsproces van die aanvraag loopt momenteel.

16. Buringh & Van Zanden (2009).
17. Buringh & Van Zanden (2009); Prak (2014); Prak (2012); Rasterhoff (nog te verschijnen).
18. Onder meer Harms (2010) laat zien dat op crisismomenten in de zeventiende eeuw pamfletproductie hoogtepunten bereikte en de publieke opinie stuurde. Er werd slim ingespeeld op gevoelens en hypes.
19. Zie Eeghen (1956); Winkel (2006), 63-66; Van de Wetering & Schnackenburg (2001); Van Gelder (2015).
20. Haks (1988).
21. Roberts (2012); Grootes (1987).
22. Grootes (1987); Bekkering (1989, met name de bijdrage van Buijnsters); Buijnsters & Buijnsters (1997); Salman (2001).
23. Alexander & McMaster (2009).
24. Stronks (2015).
25. Dat probleem wordt gesignaleerd door Frijhoff (2012). Het probleem speelt bijvoorbeeld ook in Jarzebowski & Safley (2014). In deze studie worden de emoties van kinderen onderzocht, maar dan veelal vanuit het perspectief van volwassenen.
26. Voorbeelden zijn Smette (2009); Sheridan e.a. (2013).
27. Chedzoy (2013).
28. Ortner (2006), 143-144.
29. Maynes (2008), 114-124.
30. Vondel (1977), 39.
31. Van Strien (2014).
32. Poot (1735).
33. Huygens (1987). Deze uitgave bevat de Nederlandse vertaling van Huygens' autobiografie *De vita propria sermonum inter liberos libri II* (gepubliceerd in 1678, maar handelend over de periode 1629-1631).
34. Blom (1996), 100; Huygens (1987), 121-122.
35. De Groot (1928), XVII.
36. Sweerts heeft wat ongeregelheden uit zijn jeugd eruit gelaten, zo blijkt uit het voorwoord van Boertige en ernstige gezangen: 'Terwyl ik dan niet had kunnen beletten dat dit werk je voor de vyfde maal gedrukt wierd, en op mynen naam, als door my verzamelt uitgegeeven, zo had ik'er eenige weinige, waar onder eenige wat ongeregelt waren also ze in myn jeugt uitgekomen zyn, uitgelaaten ...'. Sweerts (1710), III.
37. De Harduwijn (1620).
38. Schenkeveld (2002), 202.
39. Naeff geeft als korte omschrijving van de historische waardering voor Bredero: 'In 1678 kwam de laatste herdruk voor 1890 van Bredero's verzameld werk van de pers, in 1729 viel de laatste druk en de laatste opvoering van zijn bekendste blijspel, de Spaanschen Brabander. Tot 1780 is dan van Bredero vrijwel geen sprake meer, maar juist in dat jaar wordt er voor het eerst weer nadrukkelijk en lovend aandacht aan hem geschonken. Het jaartal 1830 is niet op een bepaald gebeuren te fixeren, maar het is wel tekenend dat kort na 1820 het aantal publikaties over Bredero zeer sterk toeneemt. Tot 1880 is er dan een heftige stijging in de aandacht, die onder invloed van de tachtigers zo snel in nieuwe richtingen gaat dat 1885, het jaar van grote Bredero-feesten, al niet meer tot die periode mag worden gerekend'. In de periode van de Tachtigers wordt Bredero voortdurend het inspirerend voorbeeld van jonge dichters genoemd: 'Ook de kroniek-

schrijver van Nederland, P.V., noemt in dat jaar Bredero de eerste Nederlandse toneel-schrijver die de naturalistische richting krachtig heeft bevorderd. Hij verwijst de jonge auteurs 'tot kuisching van hun smaak' naar Bredero voor een 'Nederlandschen naturalistischen woordenschat'. Naeff (1960), 15-16 en 81.

40. Jansen (2008), 424.
41. Met dank aan Melinda van Kessel, BA-studente aan de opleiding Nederlandse taal en cultuur in Utrecht die voor haar eindwerkstuk onderzoek deed naar deze tekst van Bidloo vanuit die vraag. Zie Bidloo (1720), citaten op 211, 212, 122.
42. Over de functie van het leerboek: Van Strien (2014). Over de functie als canonvormer: Leemans (2004), specifiek 255; Leemans & Johannes (2013), 111-112.
43. Puteanus geciteerd in Buyens (2008), 54.
44. Porteman & Smits-Veldt (2008), 45-47. Ook vernieuwende dichtvormen als het sonnet zijn door jongeren omarmd en in nieuwe literaturen geïntroduceerd. Dat gebeurde eerst in Frankrijk door de jonge dichtersgroep Pléiade (Fleurkens (2013), 33), en vervolgens in de Lage Landen en Engeland door de jonge Jan van der Noot (Porteman & Smits-Veldt (2008), 60; Roose (1971)).
45. Boot, Van Delft, Lonij & Stronks (2015). Nog niet alle gegevens uit de STCN zijn in de RDF-versie beschikbaar. Zo is bijvoorbeeld de plaats van publicatie niet toegankelijk. Een vraag als 'wordt in Amsterdam relatief meer jeugdwerk gepubliceerd dan elders' valt nu nog niet te beantwoorden.
46. Bauer & Kaltenböck (2012).
47. Overigens: in de online STCN komen nu 4815 publicaties die zijn overgenomen uit de STCV (Vlaanderen) en dus betrekking hebben op publicaties gedrukt in het huidige België. Dat is 2,3% van het totaal. Vooralsnog geeft de STCN dus overwegend de Noord-Nederlandse verhoudingen weer.
48. Die stijging kan tal van andere demografische oorzaken hebben waarop we nu niet verder ingaan. Het is mogelijk dat in deze periode steeds meer kinderen van met name welgestelde families de volwassen leeftijd bereikten, en om die reden het contingent jonge auteurs groter werd.
49. Hier kijken we dus niet meer alleen naar debutanten. Ter verheldering: als jonge auteurs in een bepaald genre bovengemiddeld actief zijn, betekent dat niet dat ze die genres ook domineren: ze nemen alleen een meer dan gemiddeld deel van de productie in die genres voor hun rekening (ten opzichte van hun aandeel in de totale productie).
50. Over *Duytse lier* zie Gelderblom (1991).
51. *Le miroir des escoliers, representant les bonnes et mauvaises meurs de tote la jeunesse* werd uitgegeven door Gillis Rooman in Haarlem. Het gaat hier om een bewerking van Heyns; het oorspronkelijke werk is van Mathurin Cordier, die zelf al een oude man was toen hij het publiceerde.
52. Leemans & Johannes (2013), 538-539.
53. Zie voor details en verantwoording Stronks (2015).
54. Voor topic modeling zie Weingart (2014).
55. Stronks (2015); Gelderblom (2006).
56. We gebruikten daarvoor het concordantietool AntConc.
57. Publicaties kunnen in de STCN aan meerdere genres worden toegekend.
58. Griffiths (1996). Voor een Nederlandse context zie bijvoorbeeld Dekker (2006).
59. Voor die historische ontwikkeling in de pedagogiek, toegespitst op de Republiek, zie: Dekker (2006); Bakker e.a. (2006); Baggerman & Dekker [2005], 61-95.
60. Epstein & Prak (2008), 1-24.

61. Wallis (2008). Voor de Nederlandse situatie wordt onderzoek verricht door Ruben Schalk, maar dat is nog niet gepubliceerd.
62. Frank-Van Westrienen (2007), 61, 104; Dietz (te verschijnen).
63. Vergelijk ook hierboven.
64. Van Dixhoorn (2009), 148, 168-170.
65. Van Dixhoorn (2009), zie hoofdstuk 6 over meester-leerling-relaties, met name 161-162. Over de Duitse schrijversgilden: Christiansen (1971).
66. Zie Van Dixhoorn: over de factor zie met name 67-69; over de jonge factors bijvoorbeeld 137, 179, 181-182.
67. Brief van Spiegel aan Hooft, 22 januari 1602. Brief 5, zie Hooft (1977). Over die vroege productie van de jonge Hooft zie bijvoorbeeld Van Marion (2005).
68. Brief van Spiegel aan Hooft, regel 57-58.
69. Brief van Spiegel aan Hooft, regel 82-83.
70. Brief van Spiegel aan Hooft, regel 92-94.
71. Brief van Spiegel aan Hooft, regel 104; zie de aantekening van de editeurs erbij over Hoofts marginalia.
72. Van Dam (1996), 67-86, 74.
73. Van Dam (1996), 83.
74. Huygens (1987), 122.
75. Van der Heide (1987), 38-42, 39-40.
76. Het gedicht is voor de eerste keer uitgegeven als onderdeel van Digkundige werken in 1780. Wij hebben gebruikgemaakt van de editie van Van Oostrum (2001), 38-43.
77. Hieruit blijkt dus dat De Lannoy bij de uitgave van haar gedichten in 1780 dit gedicht geredigeerd heeft. Zij heeft in elk geval twee voetnoten (betreffende Schonck en het grastapijt in Sint Geertruidenberg) toegevoegd. Het is niet met zekerheid te zeggen of zij toen ook andere wijzigingen in het oorspronkelijke gedicht doorgevoerd heeft. Afschriften van eerdere datum zouden hier uitsluitel over kunnen geven.
78. Van Oostrum (1999), zie met name 17 en ook 27-28, 179.
79. Van Oostrum (1999), 17
80. 'Aan Aristus', regel 1 en 2.
81. 'Aan Aristus', regel 47. Zie ook r. 52-53: 'Ik dan, die gans niet vroeg placht bij de hand te wezen, / 't beurt nu dat ik de slaap voor neeg'nen reeds verban'
82. 'Aan Aristus', regel 4, 6.
83. 'Aan Aristus', regel 5.
84. 'Aan Aristus', regel 27.
85. 'Aan Aristus', regel 18 ('mijn moed', 'mijn ijver'), r. 29 ('zo mijn vlijt mij zulks verwerven kon'), r. 30 ('de ijver mij verwon'), r. 50 ('toegewijd'), r. 62 ('rijmlust'), r. 92 ('vlijt noch arbeid sparen'), r. 98 ('mijn moed', 'mijn ijver').
86. 'Aan Aristus', regel 9 ('de eer, de onsterflijke eer'), r. 20 ('eeuwige eer'), r. 21 ('onsterflijkheid'), r. 37 ('eerezucht'), r. 43 ('Corneille na te streven'), r. 44 ('eerkroon'), r. 92 ('wie naar iets edels streeft'), r. 96 ('glorie'), r. 97 ('roemrijk perk').
87. 'Aan Aristus', regel 18.
88. 'Aan Aristus', regel 31-33.
89. 'Aan Aristus', regel 4, 6.
90. 'Aan Aristus', regel 77.
91. 'Aan Aristus', regel 7.
92. 'Aan Aristus', regel 69-73.
93. 'Aan Aristus', regel 74-75.
94. 'Aan Aristus', regel 15-16.

95. 'Aan Aristus', regel 93-96.
96. 'Aan Aristus', regel 78-86.
97. Voor de biografische details rondom Anslø: Van Bork e.a. (2012-2014); Anslø (1646).
98. 'Aan den Hooghgeleerde Heere Adriaan Iunius', zie titel.
99. 'Aan den Hooghgeleerde Heere Adriaan Iunius', regel 33-39.
100. 'Aan den Hooghgeleerde Heere Adriaan Iunius', regel 17-18.
101. 'Aan den Hooghgeleerde Heere Adriaan Iunius', regel 10-12.
102. Dit is gebaseerd op een fragment uit Plato's *Phaedo* (4de eeuw voor Chr.) waarin Socrates' laatste gesprekken voorafgaand aan de gifbeker weergegeven worden. Zie Plato, *Phaidoon. Vertaling School voor de Filosofie*, Amsterdam 2010, met name passage 80.e tot en met 81.a.
103. 'Aan den Hooghgeleerde Heere Adriaan Iunius', regel 10.
104. 'Aan den Hooghgeleerde Heere Adriaan Iunius', regel 15-16.
105. Leemans & Johannes (2013), hoofdstuk 2.4.
106. De Jeu (2000).
107. Leemans & Johannes (2013), 532.
108. Van Dixhoorn (2009), 122-123.
109. Porteman & Smits-Veldt (2008), 866-867.
110. Skafte Jensen (2004); Fabricius (1633).
111. Streng (2001), 33.
112. Sweerts (1694).
113. Streng (2001).
114. Stronks (2014).
115. De Glas (2009).

Bibliografie

Primaire bronnen

- Anslø, R., 'Aan den Hooghgeleerde Heere Adriaan Iunius', in: *Martelkroon van Steven, de eerste martelaar*, Abraham de Wees, Amsterdam, 1646.
- Bidloo, L., *Panpoëticon Batavum, kabinet, waar in de afbeeldingen van voornaame Nederlandse dichteren, verzameld, en konstig geschilderd door Arnoud van Halen, en onder uytbreijding, en aanmerkingen, over de Hollandsche rym-konst*, Andries van Damme, Amsterdam, 1720.
- Groot, H. de, *Briefwisseling van Hugo Grotius*. Deel 1 (red. P.C. Molhuysen), Martinus Nijhoff, Den Haag, 1928.
- Hooft, P.C., 'Brief aan Spiegel', in: H.W. van Tricht e.a. (red.), *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft*, Tjeenk Willink/Noorduijn, Culemborg, 1977.
- Huygens, C., *Mijn jeugd*. C. Heesakker (red.), Querido, Amsterdam, 1987.
- Fabricius, V., *Vincentii Fabricii Hamburgensis, Poematum juveniliū libri III: ad calcem adjectæ sunt Epistolæ aliquot seriæ, & jocosæ*, Officina Elzeviriorum, Leiden, 1633.
- Poot, H.K., 'Het leven van Hubert Corneliszoon Poot', in: *Vervolg der gedichten*, Reinier Boitset, Delft 1735.
- Sweerts, C., *Mengelzangen en zinnebeelden*, Kornelis Sweerts, Amsterdam, 1694.
- Vondel, J. van den, *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunst*. K. Blokland en anderen (red.), Instituut De Vooyts, Utrecht, 1977.

Secundaire bronnen

- Alexander, C.A. & J. McMaster (red.), *The Child Writer from Austen to Woolf*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- Bakker, N., J. Noordman & M. Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland: idee en praktijk 1500-2000*, Van Gorcum, Assen, 2006.
- Baggerman, A. & R. Dekker, *Kind van de toekomst. De wonderse wereld van Otto van Eck (1780-1798)*, Wereldbibliotheek, Amsterdam, z.j. [2005].
- Bauer, F. & M. Kaltenböck, *Linked Open Data: The Essentials*, REEEP, Wenen, 2012.
- Bel, J., *Bloed en rozen. Geschiedenis van de Nederlands literatuur 1900-1945*, Prometheus/Bert Bakker, Amsterdam, 2015.
- Bekkering, H. e.a. (red), *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland en Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*, Querido, Amsterdam, 1989.
- Blom F.R.E., 'Constantijn Huygens en de ontwikkeling van de poëzie in de landstaal', in: H.J.M. Nellen & J. Trapman (red.), *De Hollandse jaren van Hugo de Groot (1583-1621)*, Verloren, Hilversum, 1996, 97-111.
- Boot, P., M. van Delft, J. Lonij & E. Stronks. *Met SPARQL zoeken in de STCN*. Versie 0.1.1. KB, Den Haag, 2015, zie: https://www.kb.nl/sites/default/files/docs/handleiding_zoeken_in_stcn_met_sparql_versie_011.pdf. Voor het laatst geraadpleegd op 13 november 2015.
- Bork, G.J. van, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruisje & G.J. Vis, *Algemeen letterkundig lexicon 2012-2014*. http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_03228.php. Voor het laatst geraadpleegd op 13 november 2015.
- Buringh, E. & J.L. van Zanden, 'Charting the "rise of the West". Manuscript and printed books in Europe, a long-term perspective from the sixth through eighteenth centuries', in: *The Journal of Economic History* 69, 2009, 409-445.
- Buyens, V., 'Een Haagse weerklank als aanzet tot een eigen Brussels geluid. Specifieke literaire beïnvloeding over de staatsgrens heen', in: *De Zeventiende Eeuw* 24, 2008, 52-65.
- Buijnsters, P.J. & L. Buijnsters-Smets, *Bibliografie van Nederlandse school- en kinderboeken 1700-1800*, Waanders, Zwolle, 1997.
- Bijster, Pauline, 'Jonge creatieven kunnen alles!', in: *HP/De Tijd*, 2011, 28 september, 18-22.
- Chedzoy K., *A Renaissance for Children*. Lezing, Newcastle University, 2013, zie: http://eprint.ncl.ac.uk/pub_details.aspx?pub_id=196398. Voor het laatst geraadpleegd op 13 november 2015.
- Christiansen, H.C., 'The guilds and the Meistersinger Schools: parallelism in educational patterns', in: *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 3, 1972, 201-218.
- Dam, H.J. van, 'Filoloog en dichter in Leiden', in: H. Nellen e.a. (red), *De Hollandse jaren van Hugo de Groot (1583-1621)*, Verloren, Hilversum, 1996, 67-86.
- Dekker, J.H., *Het verlangen naar opvoeden. Over de groei van de pedagogische ruimte in Nederland sinds de Gouden Eeuw tot omstreeks 1900*, Bert Bakker, Amsterdam, 2006.
- Dietz, F., 'Fictionele schrijfwijzers voor de jeugd. De verbeelding van de scheppende schrijfhand in zeventiende-eeuwse jeugdliteratuur', in: *De Zeventiende Eeuw* 31, 2015, te verschijnen.
- Dixhoorn, A. van, *Lustige geesten. Rederijkers in de Noordelijke Nederlanden (1480-1650)*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2009.
- Eeghen, I. H. van, 'Marten Soolmans en Oopjen Coppit', in: *Maandblad Amstelodamum* 43, 1956, 85-90.
- Epstein, S. & M. Prak, 'Introduction', in: S. Epstein & M. Prak (red.), *Guilds, Innovation and the European Economy, 1400-1800*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
- Fleurkens, A., *Brabbeling. Een bloemlezing uit het werk van Roemer Visscher*, Verloren, Hilversum, 2013.

- Fortuin, A., 'Op welke auteurs onder de 30 moeten we letten', in: *NRC*, 25 oktober 2013.
- Frank-Westrienen, A.F. van, *Het schoolschrift van Pieter Teding van Berkhout. Vergezicht op het gymasiaal onderwijs in de zeventiende-eeuwse Nederlanden*, Verloren, Hilversum, 2007.
- Frijhoff, W., 'Historian's discovery of Childhood', in: *Paedagogica Historica* 48, 2012, 11-29.
- Gelder, R. van, 'Oopjen en Maerten en "derselve ijdelheit"', in: *NRC*, 26 september 2015.
- Gelderblom, A.J., 'Investing in your relationship', in: E. Stronks & P. Boot (red.), *Learned love. Proceedings of the Emblem Project Utrecht Conference*, Edita, Den Haag/Chicago, 2006, 131-142.
- Gelderblom, A.J., 'Jonge zieltjes, vlucht tot trouwen!', in: *Mannen en maagden in Hollands tuin. Interpretatieve studies van Nederlandse letterkunde 1575-1781*, Rozenberg Publishers, Amsterdam, 1991, 94-119.
- Glas, F.D.G. de, 'The generational factor in twentieth-century trade book publishing. The case of Meulenhoff', in: *Stilet: tijdschrift van die Afrikaanse Letterkundevereniging*, 2009, 88-102.
- Griffiths, P., *Youth and Authority. Formative Experiences in England 1560-1640*, Oxford University Press, Oxford, 1996.
- Grootes, E., 'Het jeugdig publiek van de "nieuwe liedboeken" in het eerste kwart van de zeventiende eeuw', in: W. van den Berg & J. Stouten (red.), *Het woord aan de lezer. Zeven literatuurhistorische verkenningen*, Wolters Noordhoff, Groningen, 72-88.
- Haks, D., 'Continuïteit en verandering in het gezin van de vroeg-moderne tijd', in: H. Peeters, L. Drèsen-Coenders & T. Brandenburg (red.), *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland*, SUN, Nijmegen, 1988, 31-57.
- Haks, D., *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw*, HES Uitgevers, Utrecht, 1985.
- Harms, R., *Pamfletten en publieke opinie. Massamedia in de zeventiende eeuw*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2011.
- Heide, M. van der, 'Huygens in Engeland: de teleurstelling van D'Uytlandighe Herder', in: *De Zeventiende Eeuw* 3, 1987, 38-42.
- Jansen, J., *Imitatio. Literaire navolging (imitatio auctorum) in de Europese letterkunde van de Renaissance (1500-1700)*, Verloren, Hilversum, 2008.
- Jarzebowski, C. & M. Safley, *Childhood and Emotion across Cultures 1450-1800*, Routledge, New York, 2014.
- Jeu, A. de, *'t Spoor der dichtersessen'. Netwerken en publicatiemogelijkheden van schrijfsters in de Republiek (1600-1750)*, Verloren, Hilversum, 2000.
- Kort, S., 'Slechts vier jonge auteurs genomineerd voor BNG Literatuurprijs', in: *NRC*, 1 augustus 2013.
- Leemans, I. & G.J. Johannes, *Worm en donder. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800, de Republiek*, Prometheus/Bert Bakker, Amsterdam, 2013.
- Leemans, I., 'De weg naar de hel is geplaveid met boeken over de bijbel. Vrijgeest en veelschrijver Willem Goeree (1635-1711)', in: *Nederlandse Letterkunde* 9, 2004, 255-273.
- Marion, O. van., *Heldinnenbrieven. Ovidius' Heroides in Nederland*, Vantilt, Nijmegen, 2005.
- Maynes, M.J., 'Age as a category of historical analysis. History, Agency and Narratives of Childhood', in: *Journal of the history of Childhood and Youth* 1, 2008, 114-124.
- Naeff, J.P., *De waardering van Gerbrand Adriaenzoon Bredero*, J. Noorduijn en zoon, Gorinchem, 1960.
- Oostrum, P. van, *'t Zoet der eenzaamheid. Juliana Cornelia de Lannoy*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2001.
- Oostrum, P. van, *Juliana Cornelia de Lannoy, Ambitieuze, vrijmoedig en gevat*, Verloren, Hilversum, 1999.
- Ortner, S. B., *Anthropology and Social Theory. Culture, Power, and the Acting Subject*, Duke University Press, Durham/London, 2008, 143-144.

- Porteman, K. & M. Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*, Bert Bakker, Amsterdam, 2008.
- Prak, M., 'The Dutch Golden Age: growth, innovation and consumption', in: J. van Campen & T. Eliëns (red.), *Chinese and Japanese Porcelain for the Dutch Golden Age*, Waanders, Zwolle, 2014, 9-15.
- Prak, M., *Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek* (herziene editie), Boom, Amsterdam, 2012.
- Rasterhoff, C., *The Fabric of Creativity in the Dutch Republic. Painting and Publishing as Cultural Industries, 1580-1800*, Amsterdam University Press, Amsterdam, [2016].
- Roberts, B., *Sex and Drugs before Rock 'n' Roll. Youth Culture and Masculinity during Holland's Golden Age*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2012.
- Roose, L., *En is't de liefde niet. Het Nederlandse sonnet in de zestiende en zeventiende eeuw*, Sijthoff, Leiden, 1971.
- Salman, J., 'Children's Books as a Commodity. The Rise of a New Literary Subsystem in the eighteenth-century Dutch Republic', in: *Poetics* 28, 2001, 399-421.
- Schenkeveld-van der Dussen, M.A., 'De poetica van een libertijnse zelf-voyeur', in: *In de boeken met de geest. Vijftien studies van M.A. Schenkeveld-van der Dussen over vroegmoderne literatuur*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2002, 192-208.
- Sheridan, K.M., K. Clark & A. Williams, 'Designing Games, Designing Roles. A Study of Youth Agency in an Urban Informal Education Program', in: *Urban Education* 48, 2013, 734-758.
- Skafte Jensen, M., 'The Latin Poet Zacharias Lund (1608-1661)', in: Made, M., K. Skovgaard-Petersen & P. Zeeberg (red.), *Friendship and Poetry. Studies in Danish Neo-Latin Literature*, Museum Tusulanum Press, Kopenhagen, 2004, 125-145.
- Smette, I., 'Responsible victims? Young people's understandings of agency and responsibility in sexual situations involving underage girls', in: *Young* 17, 2009, 351-373.
- Streng, T., "Die in hun jeugd gedroomd hebben...". Mannelijkheid en dichterschap in de negentiende eeuw', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 117, 2001, 27-40.
- Strien, T. van, 'De schatkest. Lambert Bidloo's Panpoëticon Batavum', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 130, 2014, 237-260.
- Stronks, E., *Jeugdige overmoed. Denkbeelden over jongeren digitaal duiden*. KB-NIAS, 2015, zie: <http://www.kb.nl/nieuws/2015/jeugdige-overmoed-els-stronks-over-denkbepelden-over-jongeren-in-digitale-teksten>. Voor het laatst geraadpleegd op 13 november 2015.
- Stronks, E., "Dees kennisse zuldij te kope vinnen". Liedcultuur en de waarde van "know how" in de vroegmoderne Republiek', in: *De Zeventiende Eeuw* 30, 2014, 147-167.
- Wallis, P., 'Apprenticeship and Training in Premodern England', in: *The Journal of Economic History* 68, 2008, 832-861.
- Winkel, M. de, *Fashion and Fancy. Dress and Meaning in Rembrandt's Paintings*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006.
- Weingart, S., 'Topic Modeling for Humanists: A Guided Tour', in: *The scottbot irregular*, 2014, zie: <http://www.scottbot.net/HIAL/?p=19113>. Voor het laatst geraadpleegd op 13 november 2015.
- Wetering, E. van de & B. Schnackenburg (red.), *The mystery of the young Rembrandt*, Schloss Wilhelmshöhe, Gemäldegalerie Alte Meister, Staatliche Museen, Kassel, 2001.

Over de auteurs

Peter Boot is senior-onderzoeker bij het Huygens ING (KNAW) en heeft een achtergrond in zowel de wiskunde als de neerlandistiek, met als specialisatie de vroegmoderne Nederlandse letterkunde.

E-mail: peter.boot@huygens.knaw.nl

Feike Dietz en **Els Stronks** werken als vroegmodern letterkundigen bij de Universiteit Utrecht, en verrichtten de afgelopen jaren onderzoek naar literatuur voor en over de jeugd in de vroegmoderne Republiek.

E-mail: f.m.dietz@uu.nl en e.stronks@uu.nl

Willemijn Zwart is docent/onderzoeker aan Saxion Hogescholen en in het kader van haar opleiding MA Neerlandistiek aan de Universiteit Utrecht bij dit onderzoek betrokken geweest.

E-mail: w.s.zwart@saxion.nl